

zuse

Mærkede kort

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad
for Told- og Skattehistorisk Selskab,
stiftet den 24. oktober 1977.

Bestyrelsens medlemmer er:
departementschef Peter Loft (formand), København,
forlagschef, mag. art. Henrik Fode (næstformand), Aarhus,
specialkonsulent Gunnar Jakobsen (sekretær), København,
fhv. specialkonsulent Kirsten Lekdorf (kasserer), København,
fhv. regionschef Palle Castbak, Kalundborg,
skattedirektør Søren Vigilius Christensen, Hjørring,
chefkonsulent Ulrik Meinertz, København,
specialkonsulent Rikke Madsen, København,
museumsleder, cand. mag. Tora Ribers, (redaktør), Told- og Skattemuseet, København.

Medlemsskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse
til Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø
eller på www.zise.dk. Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkeltmedlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.
Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.
Zise udkommer to gange årligt.

Bidrag til Zise bedes sendt til redaktøren, Tora Ribers, Told- og Skattemuseet,
Østbanegade 123, 2100 København Ø eller til sekretæren Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

www.zise.dk

ISSN 001 05-8355
Tryk: Dantryk Hurup A/S

Mærkede kort, at opgøre formue efter 2. verdenskrig, erindringer fra tiden som elev ved toldkammeret i Fakse Ladeplads i 1948-1950, anmeldelser af antologien Tolden i Sundet og den samlede skattehistorie, og endelig noget om en krydstoldbetjents erindringer - det er emnerne for dette nummer af Zise.

Cand. mag. i historie og kinesisk Hans Jørgen Hinrup har skrevet en spændende artikel om privilegier til fremstilling af spillekort og beskatning af spillekort fra 1752 frem til ca. 1963. Ud fra toldstempler, vignetbånd og mærkater er det muligt at datere spillekort, da vi ved, hvornår man har anvendt de forskellige typer af beviser for, at told og afgifter var betalt.

At opgøre formuen efter 2. verdenskrigs afslutning var ikke nogen lille opgave. Forhenværende amtsskatteinspektør, landsretssagfører P.E. Wørmer skriver om arbejdet med at behandle de efterbetalingssager, som den ekstraordinære formueopgørelse efter 2. verdenskrigs afslutning havde medført. Før krigen havde seddelomløbet været ca. 400 mio. kroner og ved krigens slutning var det steget til 1,7 mia. kroner. Man anslog, at en tredjedel af alle formuer og ca. 15 % af alle indkomster ikke blev selvangivet. Lovforslaget om den ekstraordinære formueopgørelse blev derfor fremsat fre-

dag den 20. juli 1945 og hastebehandlet og enstemmigt vedtaget søndag den 22. juli. I artiklen kommer vi bl.a. med til forhandlinger i Jylland.

Resultatet af den ekstraordinære formueopgørelse og det skattemæssige efterspil var stærkt medvirkende til, at man fra politisk hold ønskede en bedre kontrol med ligningen. Det betød bl.a. at Amtsligningsinspektoraterne og Amtsskatte rådene blev oprettet ved lov i 1946 med det formål at sikre en mere ensartet ligning og en forbedret kontrol- og oplysningsvirksomhed. De første Amtsligningsinspektorater blev etableret i 1947.

Kaj A. Højbøge sluttede sin karriere i toldvæsenet som kontrolchef ved Holstebro Distriktstoldkammer. Inden han kom så langt, var han vidt omkring, både fagligt og geografisk. Ved sit 40 års jubilæum i 1988 blev Højbøge interviewet til lokalavisen. Her er han bl.a. citeret for, at det er en alvorlig fejl, at mange danskere er alt for fastgroede – de vil ikke skifte job eller bopæl. 25 forskellige steder i landet nåede han selv at gøre tjeneste, så han groede aldrig selv fast. Men et sted skal man jo starte. For Højbøges vedkommende begyndte de 40 år med en elevplads ved Toldkammeret i Fakse Ladeplads, et sted der var præget af en meget særlig toldforvalter.

Efteråret 2010 udkom ”Tolden i Sundet”, selskabets antologi om toldopkrævning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857 med helt nye artikler samt enkelte artikler fra bl.a. Zise. Museumsinspektør ved Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Benjamin Asmussen, anmelder værket.

Told- og Skattehistorisk Selskab udgav i årene 2002-2009 Dansk Skatthehistorie. Lektor Erik Helmer Petersen skriver her en samlet anmeldelse af værket på over 2000 sider. Det er stadig muligt at købe hele værket samt enkeltbind ved henvendelse til selskabet.

Til slut har en af Zises tidligere redaktører, dr. phil. Anders Monrad Møller, skrevet en lille appetitvækker om udgivelsen af krydstoldbetjent Sophus Waldemar Rasmussens dagbøger, som han har stået for i samarbejde med Maritim Kontakt og Samfundsforskning. Sophus Waldemar Rasmussens historie er et interessant indblik i en anden tid og ikke mindst i Krydstoldvæsenets historie.

Generalforsamling

tirsdag den 10. maj 2011

Told- og Skattehistorisk Selskab indkalder herved til generalforsamling tirsdag den 10. maj 2011, kl 16.00 i kantinen i Skatteministeriet, Østbanegade 123, 2100 København Ø, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning om virksomheden 1. januar - 31. december 2010
3. Indkomne forslag
4. Regnskab 1. januar - 31. december 2010
5. Valg af bestyrelsesmedlemmer m.v.
 - a.. redaktør
 - b. 3 bestyrelsesmedlemmer
 - c. 2 bestyrelsessuppleanter
 - d. 2 revisorer
 - e. en revisorsuppleant
6. Fastsættelse af kontingent for 2012
7. Eventuelt

Bestyrelsen

Mærkede kort

- Spillekort, privilegier og beskatning

af Hans Jørgen Hinrup

Den 7. september 1887 fyldte dronning Louise 70 år. Hvis hendes mand Christian IX var Europas svigerfader, ja så måtte hun jo være svigermoder, - så i den anledning var en stor del af Europas kronede hoveder samlet i København, eller mere præcist: på Fredensborg Slot, hvor dagen og dagene omkring var fyldte med fest og lykønskninger. Der er adskillige fotos fra begivenheden. Om aftenen var der tid til samtale og afslapning og den 16. september samledes så Kong Christian IX af Danmark, Kejser Alexander II af Rusland, Kong Georg af Grækenland og Prins Albert Edward af Wales ved kortbordet. De brød vignetbåndene på to spil kort, og fik deres spil. Om aftenen, efter spillet, fik kammerlakaj H.C. Lund kortene¹. Han igen forærede dem samme aften til Waldemar Holm². Holm vikled forsigtigt papir om kortene. Et par år efter skrev han en lille seddel om kortenes historie, og afsluttede med ordene ”Kortene have ingensinde været benyttede af Andre”. Og således har de ligget, vi ved ikke hvor, som et privat kuriosum i over 100 år, indtil denne artikels forfatter købte dem hos Bruun Rasmussen Kunstauktioner i 2008.

Vi ved ikke, hvad de kronede hoveder har spillet, men ét er sikkert: Christian IX skabte indtægt den aften, for han

spillede med mærkede kort. Mærkede i den forstand, at begge spil kort var behørigt forsynede med toldstempel og vignetbånd og derfor bidrog til statens indtægter.

Fa. L.P. Holmblad (1837-90) 1889. Ekstra fine håndkolorerede kort. Disse tidligste kort havde ingen hjørnemarkeringer for Es, Konge, Dame og Knægt. Det vinder indpas ca. 1900-1920. Fa. Jacob Holmblad (1820-37) var det første til at fremstille kort med modstillede figurer. Indtil da havde alle kort været i helfigur. (H.J. Hinrup).

Ovenstående tilfælde er et unikt eksempel på, at et sæt spillekort både kan dateres nøjagtigt produktionsmæssigt og bruges som sikker datering for beskatningen på det givne tidspunkt. Det er skæringspunktet for to meget forskellige indfaldsvinkler til spillekort.

Beskatningsinteresserede er interesserede i beskatningen på et givet tidspunkt og over tid, og er principielt helt uinteresserede i spillekortenes udseende og produktionsmæssige og kunstneriske baggrund i øvrigt. Omvendt hvis man studerer spillekortenes historie. Her koncentrerer interessen sig om kortene som sådan. Firmaet bag produktionen, kortenes fysiske substans, billederne og æskerne. Og en så nøjagtig datering som mulig. Til en dateringsbestemmelse er der primært en etableret liste over danske og udenlandske producenter og deres virketid, men ellers intet, - ud over den indikation, som beskatningen har givet udtryk i privilegieudstedelse og lov-

bestemmelser med deri fastsat anvendelse af vignetbånd, stempler og mærkater.³

Der har været benyttet importerede spillekort i Danmark siden slutningen af 1400-tallet, men først i 1661 var anvendelsen så udbredt, så der var basis for en skattemæssig udnyttelse. I optakten til etableringen af enevoldsstaten i 1660, efter de ulykkelige Svenskekrige, udgjorde accisen og i det hele taget retigheder og privilegier omkring konsumtionsskatterne et centralt element, og da Konsumtionsforordningen kundgjordes den 26. september 1661, var indførte spillekort beskattet med 8 %.⁴

Det første privilegium til fremstilling af kort i Danmark gav Christian V tolv år senere, den 3. december 1673, til Fridrich Jacobsen⁵.

C. 5. gjøre alle witterligt, at efftersom Fridrich Jacobsen for os allerunderdanigst hafver ladet andrage, huorledis hand agter at indrette it verck, kort at gjøre, med allerunderdanigste begiering, wj hannem derpaa voris octroye allernaadigst ville forunde, da hafue wj effter saadan hans allerunderdanigste ansogning allernaadigst bevilget oc tillat, saa oc etc., at bemelte Fridrich Jacobsen oc hans medinteressenter maa bemelte kortverck her etc. med effterschrefne conditioner indrette.

1. Att hand oc hans medjnteressenter i woris riger oc lande skall were boesiddendis.

2. Skall saadanne kort her etc. alleene oc ingen andensteds i voris riiger Danmarck oc Norge paa tolf aars tiid göris, ey heller imidlertid nogen fremmede kort did indföris, vnder straf aff samme indförde kortes confiscation.

3. Maa saa mange af samme kort, som aff woris lande vdföris, toldfrj passere.

4. Skall samme kort vere af de finiste eller i det ringeste saa gode som Peter Meffarts kort,

saa oc for bedre kiøb selgis end de kort, som kommer fra andre steder. Oc paa det kremmere j deris næring ey her ved nogen skade schulle tilføyes, da schal af jnteressenterne ingen kort uden i gros selgis.

Oc skall forskrefne woris allernaadigste octroye sex maaneder fra dette woris allernaadigste brefs dato at bereigne begynde oc angaa oc saaledis forskrefne tolf aars tiid, oc indtil wj der om anderledis tilsigendis vorder, continuere. Forbiudendis etc. Hafnia 3 decembris 1673.

Jacobsen fik således eneret på fremstilling af spillekort i tolv år, og import blev forbudt. Vi må formode, at alle danske kort fra Fridrich Jacobsen og frem har været forsynet med et privilegiestempel af en slags, men vi må også erkende, at der formentlig har været en udbredt ulovlig import af udenlandske kort.

Desværre er ingen kort bevaret af Fridrich Jacobsens produktion, og vi har intet vidnesbyrd om, hvorfra og hvor længe han virkede. Når der ingen kort er bevaret, kan det skyldes en begrænset produktion, men nok mere sandsynligt er det, at kvaliteten har været så dårlig, så de er gået til. I Jacobsens privilegium stod eksplicit, at kvaliteten skulle være mindst lige så høj som kort produceret af den kendte hollandske Peter Meffardt. Det er derfor ganske sigende, at netop kort fra Meffardts produktion findes i to hele sæt og i flere enkeltkort i Nationalmuseets samlinger, men altså ingen kort fra Fridrich Jacobsen.

Tyve år senere er der vidnesbyrd om to andre producenter. I en synsforretning 21. november 1693 fra Strandmøllen mellem København og Helsingør nævnes redskaber og materialer til en forudgående kortproduktion ved forpagteren

Hans Heuser⁶, og den 9. april 1694 forelå så en ansøgning fra Lorents Schlöri vedrørende en kortfabrik ved Frederiksdal. Han planlagde en produktion på 50 dusin spil om ugen⁷ Ej heller fra disse to producenter er efterladt kort.

Den første danske produktion, hvorfra vi har kort bevaret, begyndte 27. september 1752, hvor Jean Friderich Mayer modtog privilegium til produktion af spillekort. Igen kombineret med et forbud mod import af fremmede spillekort. Forbuddet blev gentaget og skærpet i forordningerne af 10. november 1756 og 4. januar 1757.

Fra Mayers værksted/fabrik er der på Nationalmuseet bevaret et komplet spil dyretarok⁸, og på Roskilde Museum er bevaret fire billedkort og to esser af et almindeligt spil. Begge spil behørigt toldstemplet. Dertil findes nu også et komplet ikke-stemplet spil fra Mayers hånd. Dette spil og måske et eller to mere kan have fungeret som "vareprøver" ved Mayers ansøgning om dansk privilegium⁹.

Det er et meget ujævnt baggrundsmateriale, der står til rådighed for en beskrivelse af privilegier og beskatningen af spillekort. Ujævnt i den forstand, at regelsættet bag produktion og afgift naturligvis kendes, men at det derefter kun er muligt tilnærmelsesvis at koble stempler og mærkater sammen med sikre årstal. I offentlige arkiver, inklusive Erhvervsarkivet, er materiale fra kortproducenter stort set fraværende. Danmarks største kender af spillekort, K. Frank Jensen, udgav i 1993 "A Collectors Guide to Playing Cards in Denmark"¹⁰. Heri har han skønsvis dateret alle danske spillekort. Det er sket på baggrund af hans store erfaring, og på

Fa. J.F. Mayer (1752-83). Uden kongelige våben i skjoldet. Håndkoloreret. Er sandsynligvis et prøvetryk fra 1752, med et spejlvendt 'N'. Alle kort er hårdt beskåret. Det er det ældst bevarede danske spil kort. (H.J. Hinrup). Genoptryk 2010 (Den Gamle By, Århus).

baggrund af en spredt mængde arkivalisk materiale, som han havde modtaget fra de to største danske producenter, og dermed sikret for eftertiden. Det var fra firmaet S. Salomon & Co., Holmblads Spillekortforretning og fra firmaet Handa. Som en del af sit forarbejde til den store danske kortkatalog havde K. Frank Jensen i 1986 udgivet "Ruder Es. Om spillekortbeskatning i Danmark".¹¹ Denne lille bog på 44 sider er fortsat den mest oversigtlige beskrivelse af beskatningens udvikling. Den indeholder både historie, billedeksempler og aftryk af nogle af de bagvedliggende lovtekster. I en gensidig

udveksling af viden er der så før og efter "Ruder Es" udgivet små beskrivelser ved Peter Poulsen, Roskilde, der som medlem af Scandinavian Collectors Club skrev to opsatser i tidsskriftet "Luren" i 1981 og 1987¹², samt udfoldede typologisering og datering i sin "Catalog of Scandinavian Revenue Stamps" vol. 2, udgivet i 1989¹³, især er her dateringerne mellem 1848 og 1942 vigtige.

I skæringspunktet for de to indfaldsvinkler til spillekort har vi således vores viden om lovgrundlaget og om producenterne. På kort og æsker bliver der så fire muligheder for en datering. De anvendtes tidsmæssigt overlappende: *Privilegieangivelse. Fra 1752 (og sandsynligvis også før) til 1847*

Fa. J.F. Mayer (1752-83). De eneste bevarede whist-kort med kongeligt våben i skjoldet og toldstempel på spar es. Ruder es er ikke bevaret. (Roskilde Museum).

Toldstempel. Fra 1752 (og sandsynligvis også før) til 1949

Vignetbånd. Fra 1848 til ca. 1900

Mærkater. Fra ca. 1900 til 1963

Privilegieangivelse

I forbindelse med udstedelsen af privilegium til dansk produktion i perioden 1752-1847 var der et dermed sammenhængende importforbud på spillekort.

På de enkelte fabrikanters kort blev privilegierne markeret forskelligt.

1752-1783 Jean Friderich Mayer

På Mayers dyretarok og på hans almindelige whistkort er det såkaldt lille danske rigsvåben i form af tre løver med omgivende hjerter trykt på skjoldet ved Klør knægt.

1783-1790/98 C.E. Süss, Kunze og Dressler

Den efterfølgende privilegieholder var C.E. Süss der i 1790 gik i kompagniskab med Kunze. I deres whistspil var det lille rigsvåben igen placeret i skjoldet på klør knægt, medens det i deres tarokspil var i skjoldet hos både hjerter og klør konge. Fra en samtidig privilegieholder J.V. Dressler, kendes ingen kort.

1798-1820 Pierre Steinmann

Pierre Steinmann har på Nationalmuseets eksemplar en kongekrone og et C(hr.) VII Rex på spar es. Der er også et omslag med kongekrone over monogrammet F(r Rex) VI.

Alle ovenstående rigsvåben og kroner er ikke i sig selv en privilegieangivelse, - men må nok kunne forstås som den kongelige tilladelse til produktion af kortene. Og netop kun en produktion, ikke et salg. Salget skete først kun fra

Friderichs Hospital.¹⁴ Det blev udvidet og er udførligt beskrevet i en forordning af 18. maj 1759, idet Friderichs Hospital fremover godkendte en enkelt sælger for hver købstad, efter indstilling fra magistraterne eller byfogederne. I København var det f.eks. således: *Men i Khavn skal ordineres 3 Mænd og 1 paa Christianshavn, som boe paa belejlige Steder. Hvilke, ligesom de andre og paa samme Maade, alene skal have Frihed til at sælge stemplede Kort der i Staden.*

En Rentekammerplakat af 24. september 1822 ændrede dette system.¹⁵ Nu blev salget åbnet således: *.. at Udsalget af Spillekort i Danmark fra 1823 Aars Begyndelse ikke længere skal skee for Kgl. Regning, hvorimod det fra samme Tid overlades de privilegerede Kortfabrikanter, for egen Regning, enten selv, eller ved andre, saavel i Kiøbenhavn, som i de øvrige Kiøbsteder her i Riget, at udsælge Spillekort til saadanne Priser som de finde passende, ligesom det og fra samme Tid skal staae Handlende frit for, af Fabrikanterne at kiøbe Spillekort til videre Udsalg; og at de Kort, som sælges, i ethvert Tilfælde ere forsynede med behørigt giældende Stempel, da alt Salg eller Brug af Spillekort, der ikke paa anordnet Maade ere stemplede, fremdeles skal være forbudet her i Riget ...*

Stempelindtægterne flyttede derved også fra Frederiks Hospital over i den kongelige kasse, - der så til gengæld årligt betalte fattigvæsenet 320 rigsbankdaler.

1820-ca.1837 Jacob Holmblad

Jacob Holmblad benyttede et rødt stempel på hjerter es. I hans periode var der to varianter. Først et stempel med en dobbelt ring med en indvendig vandret skrevet tekst: "Kongelig Privilegeret Spillekort Fabrik for Danmark". Det

afløstes af en enkelt ring med en krone i centrum og langs den indvendige kant teksten "Kongl. Priv. Spillekortfabrik for Danmark".

1837-1847 L.P. Holmblad

L.P. Holmblad ændrede faderens stempel til at være en dobbelt ring med krone i centrum og tekst mellem de to ringe "Kongl. Priv. Spillekortfabrik København". Fortsat stemplet på hjerter es.

Privilegiestempel for Fa. L.P. Holmblad. (H.J. Hinrup).

Forbud mod indførsel af spillekort, senest fornyet ved Forordningen af 1ste maj 1838, blev ophævet i 1847, og samtidig hermed bortfaldt de danske privilegier og privilegiestemplet.

De nye regler fastsattes i "Placat for Kongeriget Danmark, angaaende Indførsel, Fabrikation og Brug af Spillekort", dateret 9. juni 1847 med ikrafttrædelse den 1ste januar 1848.

På indførte kort skulle fremover opkræves 3 rigsbankskillings pr. spil¹⁶, og dertil blev lagt en stempelafgift på 8 rigsbankskillings pr. spil. Stempelafgiften gjaldt helt tilsvarende for indenlandsk producerede kort, idet det nu blev åbent for enhver at ansøge om bevilling "paa Forfærdigelsen af Spillekort"¹⁷. Hvorledes stemplingen af spillekortene skulle foregå ville blive meddelt senere, men det afgørende var fortsat, at personer der solgte eller endog bare spillede med ustemplede kort ville være hjemfalden til straf.

Placaten fulgtes den 17. juli 1847 op af "Bekjendtgørelse for Kongeriget Danmark angaaende Spillekorts Stempling efter 1ste Januar 1848". Heri bestemtes, at alle kort, såvel de indførte, som de i Danmark fremstillede, skulle stemples på ruder es. Til den ende skulle ruder es på alle spil ligge øverst og lige inden for et rundt hul i kortenes æske, således at afstemplingen kunne foretages uden at lukke æsken op. Tillige ville alle spil af toldvæsenet blive forsynet med et "vignetret Papirbaand uden om Omslaget", - og begge dele skulle "være tilstæde ved ethvert Spil Kort, indtil det er taget i Brug". Afstemplingen og påsætning af vignetbånd skete i København af Oppebørselskontroløren for Brænderi- og Kortstemplingsafgiften med underhavende personale. Uden for København skete det ved Inspektøren (Forvalteren) eller en Kontrollør i forening med én eller flere af Underopsynet.

Toldstempler. Fra 1752 til 1949

1752-1820. Toldstemplet på disse første kort var et sort stempel på ruder es, og et rødt på spar es. Det var rigsvåbnets tre

løver på et skjold med lige side og med en krone øverst. Det var omgivet af en tynd enkelt ring.

23.okt. 1767 sendtes et reskript til Frederiks Hospital, om at kortstemplet skulle forandres. Anledningen var gentagne eksempler på forfalskning. Vi véd dog ikke, om der skete nogen ændring

Ca.1820- ca.1830. Toldstemplet var fortsat på både spar og ruder es, men på et tidligt tidspunkt i 1820erne ændredes stemplet, således at ringen om rigsvåben og krone bortfaldt. Selve stregtegningen var tyndere og virker mere detaljeret.

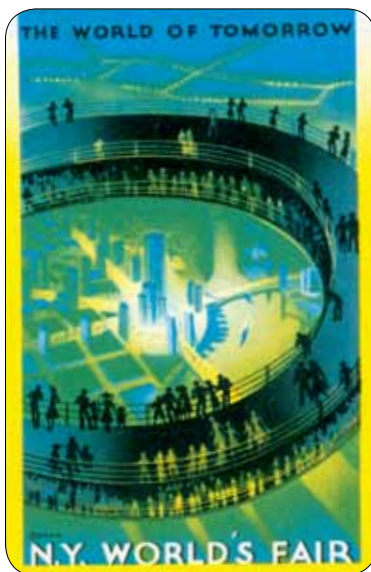
Ca.1830- ca.1890. Stemplet var i rødt og blev nu kun påført ruder es. Våbnet blev ændret, idet det tilspidsedes for neden. De tre danske løver blev rykket over i venstre side. Til højre kom de to slesvigske løver, og nederst anbragtes det holstenske våben. Dette stempel forblev uændret til stemplingens afskaffelse, - men farven ændredes undervejs.

Ca. 1890 - ca. 1918. Stempelfarven var mørk lilla. Ved en skrivelse af 24.juli 1890 fra Generaldirektøren til Overtoldinspektøren ændres farven fra rød ”der lader sig afvadske paa nogle Arter gummereede Spillekort.”

Ca. 1918-ca.1940. Farven blev ændret til lys grøn. Formentlig i forbindelse med forhøjelsen af stempelafgiften i 1918.

En gåde måske: Jeg har et amerikansk kortspil udgivet af New York World Fair i 1939. Det er afstemplet med det danske toldstempel, men i blå! Og med tallet 107 inden for den yderste ring. Det er troligt, at kortspillet er blevet solgt på Verdensudstillingens danske pavillon. Men hvorfor har det krævet en dansk afgift? Og hvorfor er det et blå stempel? Som vi skal se nedenfor, så benyttes blå mærkater ved danskproducerede kort. De enkelte afstemplingssteder har hver deres nummer, men det indgår ellers aldrig i selve stemplet.

Ca.1940-ca.1949. Farven er en lidt lysere grøn. Stemplet blev ændret, således at løverne på skjoldet blev grovere i stregen men samtidig fylder mindre i skjoldet. 1949 ophørte afstemplingen og blev afløst af en påklistret 2 kroners mærkat.

Vignetbånd. Fra 1848 til ca.1900

Vignetbåndene blev ført om omslagspapiret og limet sammen på bagsiden. Fremmede spillekort blev påført et rødt vignetbånd, indenlandsk fremstillede et blåt. På vignetbåndet var der fire åbentstående rubrikker, der udfyldtes med henholdsvis stemplingsstedets nummer, et årstalsmærke (se under mærkater nedenfor), et løbenummer og inspektørens/forvalterens underskrift.

Ved åbningen af en pakke spillekort blev vignetbåndet brudt, og da det jo kun var fæstnet til indpakningen omkring sin egen sammenlimning, så er vignetbånd i

Toldberigtiget i København med bogstavet Q = år 1848. (K.F. Jensen).

dag ekstremt sjældne. Oftest sidder kun en limklat og et lille stykke papir tilbage. Selv i K. Frank Jensens materiale er der kun fire bånd. Det er et blåt vignetbånd fra Frederik VII (1848-1863), samt to blå og et rødt vignetbånd fra Christian IX (1863-1906). Egentlig kunne der også være vignetbånd for Christian VIII, men eftersom han døde den 20. januar 1848 er de næppe nået at komme i anvendelse. Vignetbåndene blev afskaffet i år 1900.

Mærkater. Fra ca. 1900 til 1963

Ved afskaffelsen af vignetbåndet indførtes i stedet en etikettering med frimærkelignende mærkater. Det hidtidige toldstempel udgør den centrale del af mærkatet. Det er omgivet af bølgende ornamenter og med spar, hjerter, ruder og klør i hjørnerne. Det var fortsat blåt for danskfremstillede kort, og rødt for importerede.

For at hindre misbrug annulleredes mærkaterne ved en overstempling med toldstedets navn, samt en bogstavkode for hvert enkelt år. Denne afstempling er naturligvis den sikreste datering på et spil kort, - hvis altså man har æsken og mærkatet, og det så i øvrigt kan læses.

Dateringskoderne ses i skemaet på næste side:

1939-1942 blev benyttet L, X, T og Z, men det er ikke kendt, hvilke år, der brugte hvilken kode.

Mærkaterne ændredes ganske lidt over tid. I øvrigt findes der inden for de enkelte versioner mærkater med andre meget små afvigelser.

Nedenstående periodeangivelse for anvendelse er alene beregnet ud fra annulleringskoden, men da nogle

Mærkat, version 1, annulleret i København med bogstavet o = år 1900. (K.F. Jensen).

afstemplingssteder har haft gældende mærkater liggende, da nye blev udgivet, så findes også annulleringer af ældre mærker, efter at nye er taget i brug. Derfor usikkerheden i tidsangivelse.

Version 1. Ca.1900-1906. Små hjørneornamenter, med ensartede lodrette linier i det nederste felt (Holsten).

Version 2. 1905-1914. Lige som version 1, men til højre for Holsten-feltet er der en ekstra afbrudt linie mellem de øvrige lodrette linier

Mærkat version 1 og 2 (med afbrudt linie).

Det er yderligere muligt at tidsdele dette mærke, da mærkerne fra 1905-1906 har 11 takker, i modsætning til 1906-1914 med 11½ takker.¹⁸

Version 3. 1913-1936. Større hjørneornamenter med en anderledes form af især klør og spar i hjørnerne. 1913-32 var der 11½ takker. Efter 1933 forekom de kun som to ad gangen på grund af den dobbelte afgift. Her var der 11 takker. Denne version 3 kendes også annulleret i 1937.

I 1933 blev afgiften forhøjet fra 1 til 2 kroner. Vi finder derfor fra 1933 til 1936 to mærkater på hvert spil.

1848 Q	1858 P	1868 b	1878 R	1888 B	1898 b	1908 R	1918 F	1928 M
1849 R	1859 G	1869 a	1879 I	1889 A	1899 K	1909 Z	1919 E	1929 C
1850 F	1860 H	1870 p	1880 h	1890 gG	1900 o	1910 G	1920 T	1930 K
1851 U	1861 I	1871 r	1881 c	1891 L	1901 p	1911 S	1921 r	1931 O,E
1852 V	1862 T	1872 t	1882 k	1892 q	1902 X	1912 A	1922 y	1932 O,E
1853 Y	1863 L	1873 d	1883 W	1893 l	1903 H	1913 B	1923 p	1933 U
1854 Z	1864 K	1874 y	1884 e	1894 a	1904 M	1914 L	1924 v	1934 N
1855 C	1865 X	1875 f	1885 S	1895 s	1905 C	1915 e	1925 Ø	1935 B
1856 E	1866 m	1876 l	1886 P	1896 U	1906 D	1916 I	1926 H	1936 I
1857 D	1867 s	1877 x	1887 F	1897 E	1907 N	1917 W	1927 G	1937 D
								1938 F

Version 4. 1936-ca.1942. Lige som version 3, men med en lille prik i Holstens våben. Også disse findes kun som par. 1936-1938 var der 11 takker, 1938-1942 var der 11½. Også denne variant findes annulleret uden for perioden 1936-1942.

Version 5. Ca. 1942-1949. Den parvise etikettering blev cirka 1942 afløst af et enkelt mærke, der så til gengæld overstempledtes med '2 Kr.' Perforeringen af mærkaterne på dette tidspunkt er med 14 takker.

Nyt mærke. 1949-1963. Det nye mærke, der findes i to røde nuancer, var noget længere i højden og havde et fortryk på 2 Kr. Det blev påsat af importørerne

Fa. Handa (1944). Mærkat på Handa nr. 99, Luksus Salon Kort, med rokokko billeder, fra ca. 1955. Handa-spillekort produceres i dag uden udenlandsk ejerskab. Det kendteste spil hedder '333 Lillebror'. (H.J. Hinrup).

selv, og naturligvis afregnet på grundig vis. Efter mærkaternes afskaffelse pr.1. marts 1963 skete toldberegningen på samme grundlag som for andre importerede varer.

Ved studiet af spillekort er de foranstående ledesor til dateringer det eneste relevante. Er man skattemæssigt interesseret vil afgiftsstørrelser og straffebestemmelser også komme i betragtning. Jeg har derfor yderligere lavet en kurso-risk sammenføring af de to emner ud fra det gennemgæede lovgrundlag.

Afgifternes størrelse

1661, 26. sept.: 16 skilling dansk

1756, 10. nov.: 6 skilling af hvert spil - til Friderichs Hospital.

1757, 4. jan.: 6 skilling som ovf. - til Fr. Hosp.

1759, 18. maj: 12 skilling pr. spil. Prisen ved videresalg var fastsat til 14 skilling for et spil, - altså en fortjeneste på (kun) 2 skilling.

1783, 24. nov.: Salgsprisen hæves til 15 skilling pr. spil.

1807, 20. marts: Salgsprisen hæves til 18 skilling

1808, 12. aug.: Salgsprisen forhøjes yderligere

Ved ophævelsen af indførselsforbuddet den 9. juni 1847 pålagdes importerede kort en indførselstold på 3 skilling pr. spil. Stempelafgiften fastsattes til 8 skilling pr. spil, hvilket også gjaldt for danskproducerede kort.

1863, 4. juli: Tolden nedsattes til 2 skilling. Stempelafgiften var fortsat 8 skilling.

I 1908 er afgiften kr. 0,25 pr. spil

I 1918 blev det kr. 1,00 pr. spil

I 1933 blev det kr. 2,00 pr. spil

Ved lovekendtgørelse nr. 87 af 27. februar 1976 var afgiften fortsat 2 kr. pr. spil.

Straffe

Sammen med privilegierne og sammen med systemet af stempelmærker fulgte naturligvis også bestemmelser om bøder for overtrædelse ved spil med eller forhandling af ustemplede kort.

Ved det første privilegium i 1673 er alene omtalt, at ulovligt indførte kort konfiskeres. Ved næste privilegieudstedelse, i 1752, blev forbuddet mod indførsel gentaget, men i de følgende år blev der gentagne gange fundet udenlandske ustemplede kort og sågar kort med forfalskede stempler. Oftest indført fra Holland. En ny forordning af 10. november 1756 fastsatte derfor en prohibitiv høj bøde på 50 Rigsdaler for hvert spil, og tillige blev der næsten fristet til angiveri, da bøden nu for halvdelens vedkommende skulle tilfalde angiveren, og den anden halvdel Frederiks Hospital. Samme straf bibeholdtes i forordning af 4. januar 1757. Forordningen er primært en indskærpelse af, at tidligere indførte kort skal sendes til afstempling og beskatning.

Samme år den 31. oktober 1757 ændredes forordningen. Bygningen af Frederiks Hospital var afsluttet, så fremover var bøderne fordelt således, at angiveren fortsat fik halvdel af de fastsatte 50 rigsdaler, - medens politikassen i København skulle modtage den anden halvdel. Både i de forudgående og senere forordninger er tillige angivet, hvorledes bøderne fordeles, når forseelsen sker i provinsen eller i Norge.

To år senere, den 18. maj 1759, kom igen en forordning angående "alle frem-

mede stemplede Korts Cassation og Afskaffelse". Denne forordning sigtede mod de eventuelle lagre, der fortsat måtte være i Riget. Som udgangspunkt skulle alle disse kort indleveres, overstemples, og sendes ud af rigerne eller f.eks. til "de Kgl. Colonier i Ost- og Vestindien". Derefter blev antrufne udenlandske kort straffet med en mulkt på 10 Rdl. pr. spil for ejeren.

Fra 29. august 1818 foreligger en Plakat om straffe for benyttelse af ustemplede kort. Det er fortsat 10 Rigsdaler, med halvdel til anmelder og halvdel til fattigvæsenet. Kortene konfiskeres.

Plakat af 24. september 1822 flyttede salget ud af Frederiks Hospitals regi, idet der nu fremover måtte sælges direkte fra producenterne, dog naturligvis stadig med det pålagte stempel. Straffen for at benytte ustemplede kort var fortsat 10 rigsdaler pr. spil.

Og endelig blev bestemmelserne lempet i Plakat af 9. juni 1847 (med ikrafttræden 1. januar 1848), idet der skelnedes mellem, hvad man kunne kalde benyttelse til eget brug, og kort med videresalg for øje. Straffen for det sidste blev konfiskation og en mulkt på kun 1-3 rigsdaler pr. spil. Halvdelen tilfaldt fortsat anmelderen, og den anden halvdel gik til fattigvæsenet. Samme bestemmelse fortsatte ved importforbuddets ophævelse i 1847.

Hasardspil

Der blev altså spillet kort. Der blev spillet meget kort. Der er endda indsat en separat bestemmelse i Danske Lov af 1683, hvor der står at *Ingen er pligtig til at betale hvis hand i Dobbel taber og der skyldig bliver*.¹⁹

Spil på gaderne og 'i huussene' blev forbudt 10. januar 1685. Det er en alfa-derlig bekymring, der kommer til udtryk i begrundelsen:

At eftersom Vi komme udi Erfaring, hvorledes paa Gaderne her i Voris Kongl. Residentz-Stad Kiøbenhafn skal imellemstunder findis Doblere oc Spillere at udstaa, som ved én oc anden Treck i Spillet, sig mange, fornemmelig unge Folckes hos sig havende Midler liderligen tilbringer, oc til Ungdommens forførelse skadelige Anledninger giver ... - så forbydes det.

Ved pågribelse skete konfiskation til deling mellem politimesteren og Børnehuset på Christianshavn.

Forbuddet blev udvidet 1. oktober 1698 da kongen henvendte sig til politimester Claus Rask i København om spil i vinhuse, thehuse og gæstgivergaarde²⁰. Reskriptet begynder:

C. 5. Vor bevaagenhed tilforn. Saasom vj komme i erfaring, hvorleedis stor misbrug skal gaa i svang paa adskillige stæder her i voris etc. Kiøbenhafn med fremmede spil under navne af basette, trente et quarente oc pour et contre, saa oc med bancq at holde, hvoraf lettelig én oc anden u-leilighed kunde foraarsagis, saa er hermed voris etc., at du strax alvorligen lader advare oc tilkiende give alle viintappere, herbergerer, tee værter oc andre deslige afjndvaanerne her j voris etc. Kiøbenhafn oc Christianshafn, at de ingenlunde tilstæder i deris huuse noget saadant spil at øvis eller bancq at holdis, hvormed du flittig oc nøye indseende skal have.

Derefter fastlægges, at hvis byens betjente opdager sådanne spil, så må de konfiskere pengene, og dele dem mellem sig! Yderligere skal udmåles en passende bødestraf til spillerne, og især til værterne. Bøderne skal tilfalde Vor Frelsers

Kirke på Christianshavn.

Der blev igen udstedt forbud mod hasardspil i en forordning af 6. oktober 1753. Over elleve paragraffer blev udfoldet, hvor og hvorledes spillere skulle pågribes og straffes. Igen var det den faderlige omhu, der lå bag. Denne gang udtrykt helt eksplicit:

Saa have Vi af særdeles Kiærlighed og Faderlig Omhue for Vore kiære og troe Undersaatter, og for at betage de Skrøbelige iblant dem, saadan Anledning til at forøde det de have erhvervet, hvilket Vi derimod, efter Vores Velmeenende, kiærlige og Faderlige Hiertelaug til dem, ønske at enhver af dem maatte anvende til deres egen sande Nytte og Beste, Allernaadigst fundet for got, at forbyde saadan Spill, ... Ingen Stæd i Vore Riger og Lande, være sig Publiques, eller Privates Huuse, skal dette Vores Allernaadigste Forbud være undtagen; ..

Ved denne forordning blev straffene graderet, idet førstegangsforseelsen blev straffet med bøder på mellem 10 og 50 rigsdaler, stigende til straf på kroppen og fæstningsarbejde eller rasphuset ved gentagne overtrædelser. Pengene kunne deles mellem angiveren og politiets betjente. Der var dog én undtagelse fra forbuddet!

.. Og ved Vores eget Hoff ville Vi alleene Allernaadigst tillade slige Hazard-Spill paa de sædvanlige Apartements, paa Galla-Dage, og ved andre Festiviteter i Vores og det kongelige Hof-fes Overværelse.

Og således når vi tilbage til vort kongelige spil af 16de september 1887. De fire royale kortspillere har næppe spillet hasard, og skulle hasardsforbuddet ikke være afskaffet i de mellemliggende år, ja så var de jo vel også stadig hævet over den slags.

Noter:

- 1 Hans Christian Lund, *1812, kammerlakaj, kammerassessor, ved dronningens hof 1864-1898.
- 2 Knud Waldemar Holm, *1845, ekspeditionsskretær ved Overhofmarskallatets Ekspeditionskontor 1867-1906.
- 3 Sverige og Østrig er i den henseende meget heldigere stillet. Her har produktionsåret været trykt på hjerter es.
- 4 Se f.eks. L.V. Birck: Cisen og Konsumptionen (Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1920, Bd. 3, Rk. 28, s. 81-106), spec. s.105.
- 5 Kjøbenhavns Diplomatarium, Bd. 6, Kbh. 1884, s. 626, se også Hans Jørgen Hinrup: "Fridrich Jacobsen. Det første danske privilegium 1673" i Kartofilen. En tidskrift om spelkort & kortspel. Juli 2005, nr. 2, s. 4-5.
- 6 C. Nyrop: Strandmøllen. Aktstykker til oplysning om den danske papirfabrikation. Med Strandmøllen som midtpunkt. (Kbh. 1878). "Zwey alte dännene Bäncke, welche Zur Karten macherey hiebevor gebrauchtet worden" (s. 79) og "...noch sind alhier 14 a 15 Riesz ungeleimt Klein Kartenpapier verhanden" (s. 84).
- 7 Ibid. s. 96f.
- 8 Udgivet i facsimile 1978 af Hagen & Sørensen, Odense.
- 9 Se Hans Jørgen Hinrup: "De første Mayerkort", i Kartofilen. En tidskrift om spelkort & kortspel, april 2008, årg. 19, nr. 1, s. 4-6, samt "Gode kort på hånden" i Antik og Auktion, 2010, nr. 1, s. 11.
- 10 Udgivet på forlaget Ouroboros.
- 11 Udgivet på forlaget Ouroboros.
- 12 Luren. Scandinavian Collectors Club, Chapter No. 17, Los Angeles, vol. 13, no. 1, Jan. 1981, p. 1, 3-6 og i Luren. Scandinavian Philatelic Library of Southern California, Los Angeles, vol. 19, no. 4, April 1987, pp. 3-4.
- 13 Ed. By Paul A. Nelson. Publ. by Scandinavian Philatelic Library of Southern California, Inc. with the Scandinavian Philatelic Foundation.
- 14 Frederiks Hospital (det nuværende Kunstindustrimuseum) blev bygget mellem 1752 og 1757. Hospitalet var specielt beregnet på at modtage fattige og ubemidlede patienter. Omkostningerne til byggeriet blev dækket ved en stribe af henlagte afgifter, hvoraf stempelafgiften på kort og straffen for benyttelse og salg af ustemplede kort var tænkt at ville udgøre en større del. Se Carl Bruun: København. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner. Bd. 3 (Kbh. 1901) s. 97-100.
- 15 Resolvet af kongen 3. juli, kundgjort i Collegialtidende 18. december 1822.
- 16 Nedsat til 2 skilling ved Lov af 4.7.1863.
- 17 Med Næringsloven af 29.12.1857 skulle ikke længere ansøges om bevilling, men alene sikres et næringsbevis.
- 18 Alle angivelser af perforering er taget fra Luren. Scandinavian Philatelic Library of Southern California, Los Angeles, vol. 19, no. 4, April 1987, pp. 3-4, samt fra Peter Poulsen: "Catalog of Scandinavian Revenue Stamps" vol. 2, 1989, s. 45-48.
- 19 Danske Lov 5-14-55. 'Dobbel' er betegnelsen for hasardspil, især med terninger, men også med kort. Hasard i tidens sprogbrug angiver primært, at der spilles om penge.
- 20 Kjøbenhavns Diplomatarium. Udg. Af O. Nielsen. Bd. 7, 1886, s. 529f.

Spredte erindringer fra det skattemæssige opgør, efter pengeombytningen og den ekstraordinære formueopgørelse i juli 1945

af P.E. Wørmær

Som én af de efterhånden få tilbageværende, der har deltaget i behandlingen af de mange skatteefterbetalingssager, der fulgte efter den ekstraordinære formueopgørelse d. 23. juli 1945, er jeg af Zises redaktør opfordret til at nedfælde nogle af mine erindringer fra dette opgør. Det siger sig selv, at de mange år, der er forløbet siden, samt min efterhånden høje alder (89 år), medfører, at sådanne erindringer får et noget sporadisk præg.

Min baggrund for foranstående er, at jeg i 1947, som 3. dels jurastuderende blev ansat i et studenterjob i det daværende Statens Ligningsdirektorat, hvor jeg efter et kortvarigt kursus i opgørelsesteknik (bl.a. kapitalafstemninger og indirekte indkomstopgørelser) blev kastet ud i behandlingen af endog meget store skatteefterbetalingssager. Som et lille kuriosum skal bemærkes, at jeg fik besked på ved forhandlinger at præsentere mig som sekretær. Min kontorchef bemærkede, at ”vi kan jo ikke have, at nogen finder det kritisabelt, at vi sætter studenter til at behandle sådanne sager”.

Pengeombytningen

Baggrunden for pengeombytningen og det dermed forbundne skatteopgør var krigen og i særdeleshed den tyske besættelse med de mange kontantoverførsler fra Nationalbanken til den ”Tyske Rigsbank”.

Seddelømløbet var i tiden før krigen ca. 400 mill. kr. ved de månedlige opgørelser og ved krigens slutning, nærmere betegnet ved udgangen af april måned 1945, var seddelømløbet steget til 1,7 mia. kr. Der var også en formodning om, at mange under krigen af sikkerhedsmæssige grunde havde gemt konstanter.

En økonomisk betænkning om efterkrigsproblemer anslog, at en tredjedel af alle formuer og ca. 15 % af alle indkomster ikke blev selvangivet. Nationalbanken var i øvrigt allerede i 1943 begyndt at forberede en pengeombytning ved fremstilling af nye pengesedler.

På denne baggrund blev forslaget til den ekstraordinære formueopgørelse fremsat i Folketinget fredag d. 20. juli 1945 og efter hastebehandling i Folketing og Landsting vedtaget enstemmigt

søndag d. 22. juli, hvor det blev stadfæstet af Kongen (Christian X) på Sorgenfri Slot og bekendtgjort. Loven trådte straks i kraft.

Den følgende dag, mandag d. 23. juli, var kontroldagen, og iflg. loven (§ 11) betragtedes alle pengesedler som indkaldt af Nationalbanken og ophørte med at være lovligt betalingsmiddel.

Sedlerne bevarede dog overfor Nationalbanken deres gyldighed indtil d. 30. juli 1945, bl.a. ved pengeinstitutternes overlevering af sedler til ombytning med de nye sedler. Som en overgangsregel kunne 5- og 10 krone-sedler dog modtages d. 23.- 24. og 25. juli 1945, som betaling ved detailindkøb af levnedsmidler og en række nærmere angivne daglige fornødenheder.

Fra kontroldagen kunne de gamle pengesedler byttes med nye sedler, dog kun for et beløb på 500 kr. Overskydende beløb skulle indsættes på seddelindehaverens bankkonto, og hvis den pågældende ikke havde en konto, skulle der oprettes en ny konto, hvorpå det overskydende beløb blev indsat. Samtidigt skulle såvel gamle som nye konti registreres med ejers navn, stilling, adresse og hjemsteds-kommune. Seddelindehaveren skulle tillige udfylde en anmeldelsesformular med angivelse af beløbets størrelse, navn, fødselsdato og år, adresse og hjemsteds-kommune, og han skulle underskrive anmeldelsen personligt. Ved anmeldelsen skulle han legitimere sig over for pengeinstituttet med sit "købekort". (Det var jo mange år før indførelsen af personnumre og sygesikringsbeviser). Seddelindehaveren kunne kun ombytte sedler én gang og for at sikre sig dette, skulle pengeinstituttet i forbindelse med anmeldelsen klippe en bestemt kupon af købekortet.

For så vidt angår 500-kroners reglen var der dog i loven anført særlige regler for pengeinstitutterne og offentlige institutioner, ligesom der for større virksomheder var mulighed for ved henvendelse til pengeinstituttet at få en dispensation på nærmere angivne vilkår.

For selskaber og andre juridiske personer var der i loven indført særlige regler angående legitimation og underskrift af anmeldelser i forbindelse med seddelombytning. Loven indeholdt også regler der sikrede, at betalinger ved checks i disse dage også blev registreret og anmeldt. Hele operationen skulle naturligvis over for befolkningen have et overraskelsens præg. Desuagtet var oplysninger om den forestående seddelombytning åbenbart sivet ud, for der blev angiveligt handlet købekort i weekenden på de sædvanlige "sortbørssteder" i København. På kontroldagen om mandagen var der naturligvis lange køer ved alle banker og sparekasser.

Loven indeholdt tillige omfattende regler der sikrede, at ejerskabet til alle obligationer, aktier og andre værdipapirer blev registreret og anmeldt. Som bevis for anmeldelsen skulle dokumenterne forsynes med særlige mærkater eller stempler.

Med de omfattende registrerings- og anmeldelsesregler sikrede man sig således, at skattemyndighederne fik kontrol-oplysninger til brug i forbindelse med den samtidigt lovfæstede ekstraordinære formueopgørelse.

Formueopgørelsen d. 23. juli 1945

Efter loven skulle alle personer, selskaber, foreninger, institutioner m.fl. ind-

give en ekstraordinær formueopgørelse over formuen ved døgnets begyndelse d. 23. juli 1945 (kontroldagen). Opgørelsen skulle indeholde en specifikation af aktiver og passiver. Der blev udarbejdet særlige opgørelsesskemaer til brug ved opgørelsen.

For personers vedkommende omfattede pligten alle, der efter reglerne i Statsskatteloven var ubegrænset skattepligtige til staten. Undtaget var dog personer, hvis aktiver uden fradrag af gæld ikke oversteg 10.000 kr. dog for så vidt de ikke ejede enten fast ejendom eller løsøre, hvis forsikringsværdi oversteg 30.000 kr. Formue tilhørende ægtefælle og børn under 18 år, for så vidt de ikke var selvstændigt skattepligtige efter statsskattelovens bestemmelser, skulle medtages i familieoverhovedets formueopgørelse.

Som ovenfor anført skulle selskaber, foreninger, institutioner samt boer under offentlig skiftebehandling også indgive formueopgørelse. Offentlige institutioner, kredit- og hypotekforeninger, samt visse spare- og lånekasser, var dog undtaget.

Formueopgørelsen skulle indgives til ligningsmyndigheden i bopæls- hjemstedskommunen senest d. 15. september 1945, dog for bogføringspligtige senest inden udgangen af september 1945. Ligningsmyndigheden kunne, når forholdene i særlig grad talte derfor, bevillige udsættelse.

Ud over den nævnte formueopgørelse skulle her i landet hjemmehørende personer i tilknytning til formueopgørelsen indgive en række oplysninger på dertil udfærdigede blanketter. Der skulle således gives oplysninger om kapitalindskud og årlige præmier på over 400 kr. til livs-

forsikring og livrenter, som den pågældende havde foretaget i tiden 1. januar 1939 til kontroldagen d. 23. juli 1945.

- Oplysning om gaver og arveforsbud på over 2000 kr. som den pågældende i samme tidsrum havde ydet.

- Oplysning om køb i tiden 1. januar 1939 til 23. juli 1945 af indbo, malerier og kunstgenstande samt diamanter og smykker m.v., såfremt de samlede udgifter oversteg 20.000 kr.

- Oplysning vedr. samme tidsrum om modtaget arv, gaver udover sædvanlige fødselsdagsgaver, udbetalte livs- og ulykkesforsikringer og erstatninger for ikke formueskattepligtige værdier m.v.

- Oplysninger om køb og salg af fast ejendom i tiden 1. januar 1939 til 23. juli 1945, for så vidt sådanne køb og salg ikke hørte til den pågældendes næringsvej.

Til umiddelbar forståelse af disse oplysningers relevans må det erindres, at bortset fra lønmodtagere og bogføringspligtige, der sammen med selvangivelsen afleverede et regnskab, der indeholdt en kapitalkonto, blev så godt som alle personer lignet på grundlag af en indirekte indkomstopgørelse, d.v.s. en opgørelse af den indkomstmæssige formuefrem- eller tilbagegang med tillæg af et privatforbrug, som efter Statsskattelovens § 23 stk. 5 var undergivet ligningsmyndighedens skøn.

Overskridelse af fristen for aflevering af den ekstraordinære formueopgørelse var forbundet med bødeansvar (1 promille af formuen pr. måned), og urigtig ekstraordinær formueopgørelse var forbundet med straf. For forsætlige forhold var straffen hæfte eller fængsel indtil 2 år og for groft uagtsomme forhold bøde eller hæfte. Disse sanktioner var i øvrigt

en nydannelse, eftersom Statsskattelovens strafbestemmelser (Statsskatteloven. § 41) kun var bøde, ganske vist for forsætlige forhold indtil ti gange den for lidt erlagte skat.

I loven om den ekstraordinære formueopgørelse var der tillige hjemmel for, at pengeinstitutter, kredit- og hypotekforeninger, uden betaling, efter begæring og eventuelt i fortegnelsesform skulle bistå skattemyndighederne med oplysninger om deres kunders engagementer med angivelse af disses tilgodehavender og gæld.

Forsikringsselskaber blev også pålagt at meddele de skattelignende myndigheder oplysning om forsikringer, som skønnedes påkrævet ved behandlingen af formueopgørelserne.

Handlende og auktionsholdere var pligtige på begæring, at meddele de skattelignende myndigheder oplysninger vedrørende bestemte navngivne persons og selskabers køb og salg.

Sagførere var på begæring pligtige at meddele de skattelignende myndigheder oplysninger om de enkelte klienters indestående på klientkonto. Endvidere var der en række andre kontrolforanstaltninger såsom adgang til gennemsyn af regnskabsmateriale i virksomheder. Ligningsmyndighederne fik således mulighed for at få et betydeligt kontrolmateriale, som kunne supplere formueopgørelsen d. 23. juli 1945.

Den ekstraordinære formueopgørelse med kontrolmateriale resulterede da også i et meget betydeligt antal sager, hvor man kunne konstatere ikke selvangivne formuer m.v.

Man forudså, at de allerfleste sager ville resultere i skatteefterbetalinger og bødekrav, og for at muliggøre en afvik-

ling af disse sager indenfor en kortere årrække, opdelte man sagerne således, at sager med formodede formuedifferencer på ikke over 10.000 kr. blev afsluttet efter summariske retningslinier, såkaldte ”tabelsager”, hos de lokale skattemyndigheder, dog naturligvis med indberetning til Ligningsdirektoratet og opkrævning ved Skattedepartementets foranstaltning. Sager med større formuedifferencer blev optaget til behandling i Statens Ligningsdirektorat, dog med bistand af Københavns og Frederiksbergs skattevæsener samt Århus skattevæsen, for så vidt angår de i disse kommuner skatteansatte personer og selskaber.

Der var som allerede anført tale om et meget betydeligt sagsantal. Det fremgår således af ”Meddelelser fra Statens Ligningsdirektorat” for årene 1947-1948 og 1949, at der lokalt blev afsluttet ca. 78.400 tabelsager, og i de samme år blev der afsluttet ca. 50.200 revisionssager med differencer over 10.000 kr. Under behandlingsforløbet afsløredes tillige et mindre antal sager, der ikke var bødegivende og ofte med mindre differencer, f.eks. rent opgørelsestekniske fejl, som var blevet overset ved ligningen. Sådanne sager afsluttedes normalt med en såkaldt § 3 st. 4 bemyndigelse, hvorved det pålagdes skatterådet at ændre skatteansættelsen. Skatterådets kompetence til ansættelsesændringer udløb ved afslutningen af ligningsperioden i det enkelte skatteår. Det var derfor med hjemmel i lov nr. 108 af 31. marts 1938 om oprettelse af Landsskatteretten og Statens Ligningsdirektorat nødvendigt med en sådan bemyndigelse fra Ligningsdirektoratet til efterfølgende at foretage ansættelsesændringer.

Som indledningsvis omtalt deltog jeg først fra sommeren 1947 i behandlingen af de efterbetalingssager, som den ekstraordinære formueopgørelse medførte. På dette tidspunkt var de foran omtalte ”tabelsager” med formuedifferencer indtil 10.000 kr. stort set afsluttet, og det drejede sig derfor om behandlingen af et stort antal sager med større formuedifferencer, ofte meget betydelige formuedifferencer. Mange sager var genstand for gentagne forhandlinger før man nåede frem til et forlig.

Dette var for så vidt forudset, jfr. at den næstsidste paragraf (§ 82) i loven om den ekstraordinære formueopgørelse indeholdt hjemmel til at afholde udgifter (ved tekstanmærkninger til tillægsbevillingslove) til oprettelse af nye kontorer i både Skattedepartementet og Statens Ligningsdirektorat. Før den ekstraordinære formueopgørelse bestod indkomstafdelingen i Statens Ligningsdirektorat således af to kontorer. Med henblik på afviklingen af de mange efterbetalingssager blev direktoratet i løbet af ret kort tid udvidet til syv kontorer, alle bemandet med så mange sagsbehandlende medarbejdere, at der på hvert kontor kunne etableres et rejsehold, bestående af 4-5 sagsbehandlende medarbejdere og 2-3 skatteberegnerne. Landets skatte-kredse blev med henblik på sagsbehandlingen fordelt på de forskellige kontorer, og efterhånden som sagerne på kontoret blev forsynet med bl.a. de mange kontroloplysninger og i øvrigt gjort klar til behandling, blev der etableret tjenesterejser til de forskellige skattekrede.

Landet bestod jo dengang af ca. 1.300 kommuner, og de mange små kommuner havde ikke faciliteter til at rumme rejseholdene. Medarbejderne blev derfor

indlogeret på passende hoteller i eller nær ved skattekredsen, således at de enkelte sagsbehandlers værelser blev indrettet til mødeværelser.

Rejselederen, i reglen kontorchefen, fik et større lokale, hvortil de lokale skatterådsmedlemmer og repræsentanter for ligningsmyndigheden var indbudt, for at overvære sagsforelæggelsen og evt. bidrage med lokale oplysninger. Skatteberegnerne var også placeret i et lidt større lokale af hensyn til deres omfattende materiale.

Rejseholdene rejste normalt ud mandag morgen og kom hjem fredag aften. Hver sagsbehandler havde normalt 3-5 sager pr. dag, alt efter sagens beskaffenhed og størrelse. Det var forudsat at man havde sat sig ind i sagerne inden udrejsen, idet man normalt fik sagerne udleveret i ugen før afrejsen. Alligevel var det ofte nødvendigt på rejsen at tage aftenen til hjælp for at forberede/genopfriske næste dags sager.

I hver sag var der naturligvis den ekstraordinære formueopgørelse med bilag, og der var normalt indkaldt de sidste 10 års selvangivelser med bilag, ligesom der var udarbejdet et skattekort, så man havde overblik over de sidste - i reglen 10 års selvangivne og ansatte skattepligtige indkomster og formue. I et vist omfang var der på skattekortet gjort bemærkninger om f.eks. formueforandringer i forbindelse med køb eller salg af ejendom, arv, gaver etc., men det var ofte sparsomt og mangelfuldt, og man måtte forsigtigvis gennemse alle selvangivelser.

Skatteberegnerne havde ofte allerede hjemmefra på grundlag af de foretagne skatteansættelser beregnet de skatter, der allerede var pålignet, naturligvis for at lette beregningen af efterbetalingsløbene.

Hele sagsbehandlingen gik jo ud på at finde frem til størrelsen af den formuedifference, der skulle efterbeskattes og fordelingen af denne på de enkelte tidligere indkomstår. Man arbejdede ud fra den tese, at en udeholdt formuedifference var identisk med en udeholdt indkomst, idet de allerfleste skatteansættelser som foran anført var foretaget på basis af en opgørelse af formuebevægelse og privatforbrug (indirekte opgørelse). Kun i særlige tilfælde nøjedes man med at beskatte et renteaflast af en tilbage-trappet formuedifference, i reglen hvis skatteyderen var lignet som ren lønmodtager, og der var tale om differencer af mere begrænset omfang og det i øvrigt

blev støttet af de lokale myndigheder, samt i tilfælde, hvor det kunne godtgøres, at differencen hidrørte fra f.eks. en arv eller en udbetalt livsforsikring, og der ikke allerede ved ligningen var taget hensyn hertil.

Den selvangivne formue pr. 1. januar 1945 skulle herefter sammenholdes med formueopgørelsen pr. 23. juli 1945. For at finde frem til formuedifferencen pr. 1. januar 1945 måtte man foretage en kapitalafstemning under hensyntagen indkomsten og privatforbruget i tidsrummet 1. januar til 23. juli samt eventuelle ikke indkomstmæssige formuebevægelser i nævnte tidsrum.

En sådan opgørelse kunne eksempelvis se således ud:

Selvangivet formue 1. jan. 1945		35.000 kr.
Formue iflg. opgørelsen 23. juli 1945		250.000 "
For så vidt fremgang:		215.000 "
Kursstigning på værdipapirer:		12.000 "
		203.000 "
Salg af ejendom over ejendomsskyld		25.000 "
		178.000 "
Køb af ejendom over ejendomsskyld:	40.000 "	
Prioriteringsomkostninger:	12.000 "	
Ombygningsudgifter:	15.000 "	67.000 "
		245.000 "
Ydet gave til børn:		12.000 "
		257.000 "
Indkomst i perioden 1. jan til 23. juli 1945:	20.000 *	
Privatforbrug i samme periode anslået:	15.000	5.000 "
Formuedifference 1. jan. 1945 til efterbeskatning:		252.000 kr.

* Det skal her bemærkes, at man på opgørelsestidspunktet fra selvangivelsen for indkomståret 1945 var bekendt med hele årets indkomst og formuen ultimo 1945.

Mange regnskabsfolk, d.v.s. når der var kommet revisor på sagen foretrak dog opgørelsen opgjort som en kapitalkonto d.v.s. samme eksempel som ovenfor:

Kapitalkonto

	Debet	Kredit
Formue 1.januar 1945		35.000 kr.
Kursstigning på Værdipapirer:		12.000 "
Indkomst i perioden 1. jan. til 23. juli		20.000 "
Salg af ejd. over ejendomsskyld:		25.000 "
Køb af ejd. over ejendomsskyld:	40.000	
Prioriteringsomkostninger:	12.000 kr.	
Ombygningsudgifter	15.000 "	
Privatforbrug 1. jan til 23. juli anslået:	15.000 "	
Ydet gave til børn:	12.000 "	
Formue iflg. opg. 23. juli:	250.000 kr.	
Balance = formuedifference 1. januar 1945		252.000 kr.
	344.000 kr.	344.000 kr.

Eksemplet er vist som en af de mere komplicerede kapitalafstemninger. I de fleste tilfælde kunne man dog nøjes med at reducere den difference, der konstateredes ved en umiddelbar sammenligning af den selvangivne (ansatte) formue pr. 1. januar 1945 og 23. juli-opgørelsens formue med den opsparing, der under hensyntagen til indkomsten og privatforbruget måtte være foretaget i tidsrummet 1. januar til 23. juli 1945.

I en del tilfælde kunne man opgøre og fordele differencen til beskatning i årene bagud direkte på grundlag af nogle ikke selvangivne bankbøger, således at man direkte kunne se stigningen i bankindeståendet år for år og dermed fordele indkomsten til beskatning. I de fleste tilfælde, især ved større differencer, kunne differencen ikke spores tilbage til en bestemt konto. Forklaringen var, at den pågældende havde haft andre ikke-selvangivne aktiver - i mange tilfælde kontanter eller værdipapirer - som nu kom frem i 23. juli-opgørelsen. Ofte dukkede der under sagsforløbet yderligere differencer op, f.eks. at den pågældende havde foretaget større private

investeringer, møbelkøb eller indkøb af kunstgenstande. Der forelå ikke sjældent oplysninger fra auktionshuse eller kunsthandlere, som på begæring skulle give skattemyndighederne oplysninger. Sådanne yderligere differencer blev beskattet enten i investeringsåret eller fordelt på årene forud.

Når der ikke kunne skaffes oplysninger om tidspunktet for differencernes opståen, var praksis, at de alt efter størrelse fordeltes bagud med dobbelt vægt på krigsårene. Det vil sige, at to tredjedele af differencen beskattedes i årene 1939 til 1944 og resten i årene forud for krigen. I mangel af oplysninger var man nødt til at arbejde efter sådanne summariske regler.

Når sagsbehandleren ved en forhandling med skatteyderen og i mange tilfælde dennes repræsentant (revisor, advokat) havde opnået enighed om differencens størrelse og fordeling, udarbejdede han et skema, hvor de korrigerede indkomster og formuer for de enkelte år blev opgjort.

Opgørelsen blev derefter forelagt rejselederen, idet man samtidigt gjorde rede for sagen og orienterede de tilstedeværende repræsentanter for skatterådet og de kommunale ligningsmyndigheder, der måske kunne komme med supplerende oplysninger, som kunne have relevans for sagens videre behandling. Den godkendte opgørelse blev derefter afleveret hos beregnerne, som udregnede det samlede efterbetalingsbeløb til staten og den fælleskommunale udligningsfond. De yderligere kommuneskatter blev derimod ikke beregnet ved denne lejlighed, som det fremgår nedenfor.

Når skatteberegningen og altså skatteefterbetalingen var beregnet blev sagen på ny forelagt rejselederen, der fastsatte bødetillægget og samtidigt orienterede de lokale myndigheder. Også her var der normalt tale om en ret summarisk behandling, idet normen var et bødetillæg på 1,8 gange den for lidt erlagte skat. Viste det sig, at skatteyderen endog havde indgivet forkert 23. juli-opgørelse, givet forkerte oplysninger eller forsøgt at udelade formue, som blev afsløret af de foreliggende kontrolbilag, så betragtedes det som en skærpende omstændighed, der normalt resulterede i en forhøjelse af bødetillægget med 25 % af den del af efterbetalingen, der kunne henføres til den forkerte 23. juli-opgørelse.

I betragtning af, at der i Statsskatte- loven var hjemmel til at give bøder på

indtil 10 gange den unddragne skat, når der var tale om forsætlige forhold, var det i virkeligheden et særdeles moderat bødetillæg, som nok var begrundet i den summariske behandling, de ofte meget store efterbetalingsbeløb, tidligere bødepraksis og endeligt at sagerne søgtes afsluttet forligsmæssigt.

Når efterbetaling og bøde således var fastsat, blev der på en fortrykt blanket (forligstilbud) indføjet de aktuelle beløb, Statsskatter og skat til den Fælleskommunale Udligningsfond, og forligstilbuddet blev forelagt skatteyderen til underskrift. Der blev ligeledes forelagt skatteyderen et såkaldt "kommune-tilbud" til underskrift. I sidstnævnte tilbud var der ikke anført noget beløb, men skatteyderen skrev under på, at han var indforstået med at efterbetale skat og bødetillæg til kommunen, opgjort efter de samme indkomster som var lagt til grund for forligstilbuddet til staten. Hvis skatteyderen i efterbeskatningsperioden havde boet i flere kommuner, skulle der underskrives et kommunetilbud til hver kommune, idet der så i tilbuddene var anført de relevante skatteår/skattehalvår for den enkelte kommune.

Der var mange skatteydere, der nærmest fik et chok, når forligstilbuddet blev forelagt dem, og som følgelig havde store betænkeligheder ved at underskrive. Ganske enkelte var nærmest lettede. De havde åbenbart frygtet noget værre og underskrev følgelig uden betænkeligheder. Nogle fik tilbuddene med hjem til overvejelse med frist for underskrift.

Erfaringerne var, at man kunne spore de forskelliges reaktioner, således at entreprenøren eller vognmanden, der havde tjent sine penge ret let i krigsårene, måske ved arbejde for besættel-

sesmagten, normalt skrev under uden videre, medens den lille husmand eller håndværker, der havde slidt for at samle penge sammen, havde meget svært ved at skrive under.

De allerfleste skrev dog under, ofte anbefalet af deres revisor eller af sognerådsformanden, der havde overværet mødet, og gjort den pågældende opmærksom på, at alternativet var en afgørelse i retten som politisag med deraf følgende offentlighed.

Den eneste trøst man kunne give skatteyderen i forbindelse med underskriften var, at han havde fradragsret ved opgørelsen af den skattepligtige indkomst for den del af den samlede efterbetaling, der var skat.

De indhentede forligstilbud skulle formelt godkendes af Ligningsrådet, hvilket dog normalt skete for mange sager under ét. Meget store sager og sager vedr. kendte personer (f.eks. politikere) blev forelagt individuelt. Hvis der var søgt om afdragsvis betaling blev i hvert fald de lidt større sager forelagt individuelt. Efter godkendelse i ligningsrådet blev forligstilbuddene oversendt til Skatte-departementet til approbation og med henblik på opkrævning ved Amtstuen.

Som et lille tillæg til foranstående kan jeg referere nogle episoder i forbindelse med de stedfundne forhandlinger.

Jeg husker således en jysk entreprenør, der samtidigt med at han underskrev et forligstilbud på over 100.000 kr. bemærkede: "Det her er sgu' itte nogen Resedabutik" (datidens billigbutikker). En anden skatteyder bemærkede i tilknytning til underskriften: "Hvis bare jeg havde brugt nogen flere af pengene havde jeg ikke siddet her i dag." En ganske vist uoverlagt bemærkning, som dog

erindrede én om, at de beløb, som kom frem til beskatning ved den ekstraordinære formueopgørelse, kun var den del af "skattesnydet" som var sparet op.

Jeg husker en anden type. En lidt festlig fyr, som under forhandlingen spøjte lidt med den lokale skatteinspektør, og som i det hele prøvede at tage det med godt humør. Den pågældende havde sin kone med til forhandlingen. Da han underskrev forligstilbuddet bemærkede han til konen: "Så skulle jeg alligevel have givet dig de nye gardiner dengang."

Ved en lejlighed, da forhandlingerne fandt sted på en kro i Vendsyssel, havde de forskellige tilsagte skatteydere (fortrinsvis fiskere) forsamlet sig i krostuen, med morskab og "galgenhumor", Når et tilbud var underskrevet, skulle "klienten" gi' en omgang. En mere kreativ deltager havde i stort format hængt en tegning med klipning af får op og med teksten "Gud mildne Luften for de klippede Får".

Sager kunne ofte blive genstand for andragender om genoptagelse, i reglen fordi der var kommet revisor på. I nogen tilfælde på mere seriøs baggrund i form af relevante nye oplysninger, set i lyset af at sagen efter de oprindeligt foreliggende oplysninger var afgjort på foran omtalte summariske grundlag. Der var dog et par revisorer (med tryk på første stavelse) i Nordjylland, der ligefrem averterede i den lokale presse med hjælp til genoptagelse af afsluttede efterbetalings-sager for at få en "billigere løsning".

Den typiske fremgangsmåde var da, at revisoren år for år opstillede nye formueopgørelser med tilhørende kapitalafstemninger (indirekte indkomstopgørelser) for de enkelte år, naturligvis med lavere indkomstopgørelser end i efterbe-

talingssagen. Granskede man de meget fine opstillinger nærmere viste det sig i reglen, at revisoren opererede med lavere privatforbrug, end det der lå til grund for den oprindelige ansættelse. Et andet trick var, at der i status pr. 1. januar 1939 med tilhørende kapitalafstemning pludseligt kunne figurere et betydeligt kontantbeløb og/eller obligationsbeholdning, som dog ikke kunne dokumenteres nærmere. Formålet var klart at lægge så stor en del af formuedifferencen tilbage til beskatning i årene før 1939 med de lavere indkomster og billigere skatter. Sådanne fiktive opgørelser blev naturligvis afvist, men det kan ikke udelukkes, at operationen i nogen tilfælde var lykkedes, før man blev opmærksom på opgørelsesmodellen.

Sager måtte i nogen tilfælde også optages/genoptages på Ligningsdirektoratets foranledning. Der var skatteydere, der i sommeren 1945 undlod at anmelde deres obligationsbeholdning, og som sådan havde til hensigt at undgå eller reducere en ikke selvangivet beholdning. De havde angiveligt brændt obligationerne. De blev indhentet af skæbnen, da man senere i kontrolforløbet fandt frem til, at man via den såkaldte kuponkontrol kunne finde frem til på hvilke bankkonti, de tidligere indløste kuponer var indsat og dermed finde frem til skatteyderen. De pågældende kom derved rigtig galt af sted, da de nu skulle beskattes med bødetillæg af en formue, som de havde brændt.

Hele skatterevisionens forløb efter pengeombytningen og den ekstraordinære formueopgørelse varede til omkring 1950. Et mindre antal meget tunge sager og genoptagelsessager blev dog først afsluttet efter 1950.

Der var også et retsligt efterspil i, efter omstændighederne, ret få sager, hvori der ikke kunne opnås forlig.

Formueopgørelsen og det skattemæssige efterspil var en stærkt medvirkende årsag til, at man fra politisk hold ønskede en bedre kontrol med ligningen.

Det førte bl.a. til, at man i 1946 gennemførte den første Skattekontrollov (Lov nr. 392 af 12. juli 1946), der straks trådte i kraft (for sanktionsbestemmelserne i lovens §§1 & 2 dog først fra skatteåret 1947/48). Foruden de mange bestemmelser om oplysningspligt for myndigheder og pengeinstitutter m.fl. samt nye kontrolmuligheder, indeholdt loven bestemmelser om at Finansministeren efter indstilling fra Ligningsrådet kunne pålægge forskellige erhvervsgrupper regnskabspligt og pligt til at udarbejde regnskaber og status med nærmere angivne specifikationer. Sådanne regnskaber skulle vedlægges selvangivelserne fremover. Hvis regnskaberne ikke opfyldte specifikationskravene eller ikke blev vedlagt selvangivelsen, betragtedes denne som ikke behørig med deraf følgende konsekvenser (bl.a. skønsmæssig ansættelse).

Allerede i december 1946 blev der udfærdiget en bekendtgørelse, hvorefter en række liberale erhverv blev pålagt regnskabspligt. Efterhånden blev hele landbruget også pålagt regnskabspligt. Til at begynde med kun de større brug men efterhånden også de mindre brug. Selvangivelsernes specifikationskrav blev gennem årene også langt mere omfattende.

Ligeledes som et led i den øgede og forbedrede skattekontrol blev Amtsligningsinspektoraterne og Amtsskatte rådene oprettet ved lov nr. 307 af 7.

juni 1946 med det formål at sikre en mere ensartet ligning og en forbedret kontrol- og oplysningsvirksomhed. De første Amtsligningsinspektorater blev etableret i 1947.

Den hyppige rejsevirksomhed førte naturligvis til, at medarbejderne i rejseholdene og også de lokale skatteråd og kommunale ligningsmyndigheder kom tættere på hinanden. I fritiden havde man jævnligt fælles aktiviteter. Der var hyppigt fælles frokoster. De kommunale ligningsmyndigheder, især i byerne, inviterede jævnligt til frokost og i enkelte tilfælde også til middag. En rundhåndethed som sikkert bl.a. var en følge af, at vi ved sagsbehandlingen "tjente" mange penge til kommunerne i kraft af de kommunale efterbetalingstilbud som blev udfærdiget sammen med tilbuddene til staten.

Som gammel skattemand kan man undre sig over, at man ved ophævelsen af formueskattepligten i 1990'erne gik meget let forbi den væsentlige betydning, den årlige formueopgørelse havde for skatteligningen.

Trods den omfattende indberetningspligt for pengeinstitutter m.fl. og regnskabspligten for mange erhvervsgrupper, er den manglende mulighed for afstemning af kapitalbevægelsen og sammenholden af denne med den selvangivne skattepligtige indkomst ensbetydende med en væsentlig forringelse af kontrolmuligheden for mange erhvervsdrivende, ikke mindst de mange enkeltmandsfirmaer inden for handel, håndværk og liberale erhverv.

Beretning om dagligdagen som toldelev for 60 år siden

af Kaj A. Højbøge

Jeg ankom søndag den 1. august 1948 med rutebilen fra Næstved til Fakse Ladeplads og styrede straks mod mit logi. På vejen kom jeg forbi toldkammeret, hvor en mand gik i forhaven. Da jeg formodede, det var toldforvalteren, gik jeg ind ad lågen med det formål at præsentere mig. Toldforvalteren var ved at tørre nogle blomsterløg, der lå udspredd på flisegangen, men inden jeg kom nærmere, råbte han: »Pas for fanden på ikke at træde på løgene«. Noget forskrækket ville jeg dog hilse på ham og fortælle, hvem jeg var, men blev inden overfaldet mødt med endnu flere ord fra hans gloseforråd, og på hans blik forstod jeg, at jeg kunne forføje mig.

Det var jo derfor, jeg med nogen ængstelse, mødte op om mandagen den 2. august klokken 8.00.

På den anden side skranken var der tre skriveborde og fra det ene rejste en ung pige sig og modtog mig med et elskeligt smil. Det var en dejlig fornemmelse, når jeg skulle sammenligne med gårdsdagens modtagelse.

Jeg fik anvist min fremtidige plads ved et skrivebord, hvor jeg lige nåede at sætte mig, før en mand kom farende ind ad døren og styrede direkte på toilettet, hvorfra der kom en masse gurglende lyde. Frøken Jørgensen, som den kvindelige kontorist havde præsenteret sig, sagde henkastet, at jeg ikke skulle tage mig

at toldassistentens entre via toilettet, for han havde haft diættjeneste om morgenen og havde fået for mange ”opkvikkere”. Assistenten placerede sig efter sit toiletbesøg ved det tredje skrivebord og gnaskede et par rundstykker i sig.

Klokken 9.00 kom toldforvalteren ind ad bagdøren efter sin morgenspadsere-tur. Han hilste ikke godmorgen, men hamrede sin stok i skranken lige ud for mig, og brokkede sig over, at uret på væggen ud for ikke var trukket op. Det var åbenbart en af mine opgaver. Ingen reagerede på hans morgengalde, og han gik brummende ind på sit kontor. Kort efter vendte han tilbage og skulle nu instruere mig om mine arbejdsopgaver. ”Jeg skulle ikke side der og fise den af”. Jeg skulle føre nogle toldebøger og tage afskrift af kassejournalen, som han personlig førte. Da han åbenbart var bekendt med min opvækst på en landejendom, syntes han det var en god opgave for mig at passe toldkamrets have inkl. køkkenhave og hækkлипning. Pakhuset skulle jeg også sørge for var rengjort og ordentligt.

Omgangs- og tiltaleform

Jeg blev belært om, at jeg sorterede direkte under ham, og at tiltaleformen på kontoret var De, undtagen overfor Toldforvalteren, som skulle tiltales i tredje person. Ellers ville han ikke besva-

re ens spørgsmål. Ordet du fandtes ikke på hans gloselager.

Når dette højtidelige spil blandet med hans "humoristiske" udgydelser tilsat eder og forbandelser var det jo for udenforstående en mærkværdig foreteelse. De faste kunder som skibsmægler, skibshandler og foderstofforvalter var fortrolige med dette skuespil og ligefrem nød det, da det jo ved nærmere bekendtskab var tilsat en form for humor og jo trods alt var udtalt charmerende.

Et par "finere" damer fra det nærliggende Vemmetofte Kloster skulle engang indfortolde en gavepakke fra Amerika, som Toldforvalteren selv ekspederede. Damerne var imponerede af hans behandling af dem på denne ekspedition, hvor han gennemrodede pakkens indhold og overbeviste dem om at toldeleven trængte til et nyt slips og at en æske chokolade til fru Toldforvalteren fra pakkens indhold måtte være en passende modydelse for hans ekspedition, så disse to ting blev på hans charmerende facon "konfiskeret". Damerne smilede og forlod toldkamret med taksigelser for en god service.

Kongelig vejer og måler

Denne funktion hørte til embedet og toldforvalteren udførte selv denne funktion, der for det meste bestod i opvejning af korn på havnen. Der blev udtaget prøver af det indvejede korn. Disse prøver blev emballeret i prøvekuverter til indsendelse. Kuverterne blev af toldforvalteren selv forseglet med lak, hvor signeten med påskriften "Kongelig vejer og måler i Fakse Ladeplads" blev hakket i.

Det var altid en stor begivenhed for os tre ansatte på kontoret at høre hans

udgydelser og følge hans bevægelser, når han brændte fingrene ved antændelse af lakken og fór jamrende rundt på sit kontor bandende og svovlende over sin forbrænding af fingrene. Det var dog et plaster på såret, når han afsluttede ceremonien ved at hævde sig med sætningen: "Den kejserlige vejer og måler i Fakse Ladeplads".

Centralvarme

Toldkamret med tjenestebolig til toldforvalteren var opvarmet ved kakkellovne indtil en dag, hvor toldforvalteren fra sit kontor med sædvanlig høj røst råbte: "Der holder to store lastbiler på vejen belæsset med radiatorer og tilbehør til centralvarmeanlæg. Det er sku ikke bevilget". Ind træder nogle montører, som udtaler, at de skulle installere anlægget. Toldforvalteren udbrød med sin fantastiske situationsfornemmelse: "Velkommen skal I være. Da jeg ser, I ryger pibe" – siger han til overmontøren – "har jeg her en pose fin tobak, som de kan varme Dem med".

Installationen gik omgående i gang og var afsluttet i løbet af nogle dage. Efter installationen var toldforvalteren jo nødt til at bekræfte den skete aktivitet overfor den bevilgende myndighed. Det foregik telefonisk. Samtalen var kort, men han nåede dog undervejs at underrette os om – mens han slap fjederen på telefonen, så modtageren ikke kunne høre, hvad der blev sagt – "Overtoldinspektøren er rasende. Han kommer med tog i morgen tidlig. Han siger, at det jo slet ikke er bevilget, det ved vi da godt". Samtalen afsluttedes med et "De skal være så hjertelig velkommen kære overtoldinspektør", hvorefter han gik

ind på sit kontor og gav hunden Bobbi en overhaling.

Dagen efter kom overtoldinspektøren, og efter et hastigt godmorgen til os på kontoret, overøste han toldforvalteren med en skideballe af værste karat. Toldforvalteren stod stille og tilsyneladende helt upåvirket af "bal-len". Skuespilleren kom nu til udtryk ved at han gik ud på den anden side af skranken og tog Overtoldinspektørens hånd og førte ham hen til kontorets radiator med ordene: "Læg Deres hånd her, kære overtoldinspektør, og nyd denne velsignede varme. Vi kan da ikke rive det hele ned igen". De begav sig til toldforvalterens kontor for lukkede døre. Ved middagstid samme dag sagde overtoldinspektøren farvel til os på kontoret og blev ledsaget af toldforvalteren til hovedindgangen med den afskedssalut, at hos ham kunne han ikke spise middagsmåltid. "Gå De op på hotellet. Der spiser eleven, og han siger, de spiser godt der."

Vi beholdt både centralvarmen og toldforvalteren.

Kedlen til varmeanlægget var koksfyret, og jeg måtte som elev af og til bistå toldforvalteren med kokspåfyldning. Rosen-de ord fra toldforvalteren var ikke hverdagskost, dog blev jeg engang på hotellet, hvor jeg spiste, ved min afslutning på dagens aftensmåltid og udgang fra hotellet, af toldforvalteren, der sad ved et bord med nogle lokale folk, præsenteret som hans dygtige elev og en brav fyr – ja, altså fyrbøder.

Det var rosende omtale i hans arkiv.

Telegrafekspedition

Telegraf og Rigstelefon var tilknyttet som et af toldkamrets ekspeditionsopgaver. Telegrammer blev modtaget telefonisk fra Næstved. Udfærdigelsen af udskrivningen og den regnskabsmæssige side af ekspeditionen var kontoristens, frøken Jørgensens, felt. Udbringning var elevens opgave. Udbringningen havde min store interesse, da den gav mig et mindre honorar, alt efter afstanden i omegnen af Fakse Ladeplads, op til 15 km på cykel.

Toldforvalteren hjalp tit med en beskrivelse af ruten, da han jo havde stor erfaring i vejnettet fra hans daglige luftning af hunden. Han udfærdigede en tegning med et område af ruten, holdt altid et længere foredrag om den skønne natur og tegnede vejnettet med en længere charmerende beskrivelse af sideveje. Jeg stod anspændt og lyttede, indtil han gerne udbød: "Men hvad rager det Dem. De skal slet ikke den vej." Så kom den rigtige specificerede vej, hvor jeg skulle køre. Den tid, han benyttede til dette foredrag om egnens lyksaligheder, tog næsten længere tid end selve udbringningen.

Cirkulæreskrivelser

Personalet (alle tre) blev som regel kaldt op til toldforvalteren, hvor indholdet af disse skrivelser ved oplæsning blev kommunikeret til os, der andægtigt stod i hestekoform og lyttede. Det var meget højtideligt.

Toldbetjenten

Toldbetjenten var femte mand på toldkamret. Han havde sit eget kontor på

havnen, hvorfra han havde opsyn med skibene. Foruden inkvirering og udfærdigelse af toldpapirer, førte han en vagtjournal, der periodisk blev dirigeret til toldforvalteren til gennemsyn. Toldforvalteren, der med højlydt banden og sværgen udtrykte sin utilfredshed med toldbetjentens ringe respekt for orden og akkuratesse i form af blækklatter ved udfærdigelse af teksten. Bedre var det ikke den dag, toldforvalteren ikke kunne adskille to blade i journalen. Et stykke rugbrød med fedt og spegepølse havde forvildet sig ind imellem siderne. "Denne plebejer af et menneske at være", råbte han til stor moro for os andre.

Toldforvalteren havde i min elevtid en sygdomsperiode og kunne derfor ikke gå tur med sin hund. Fra sit sygeleje beordrede han kontoristen til at gå lufteture. Der var dog ikke taget højde for, at hunden ikke ville med hende. Dog hjalp det, da hun blev iført toldforvalterens gamle frakke, hat og stok. Når toldforvalteren udstak ordrer, fulgte man dem bare.

Pr. 1.6. 1950 blev ansat en ny elev. Han blev overfaldet på samme måde som jeg var blevet det ved min ankomst i sin tid. Det blev dog overladt til mig at sætte ham ind i hans opgaver med pasning af haven og hækkлипning. Toldforvalteren krævede at vi var Des, også under hækkлипning, som nu skulle foregå under mit tilsyn, og jeg skulle have honoraret som hidtil.

Slutning

Igennem mine to år som toldelev fik jeg ikke meget toldfaglig viden. Dog bestod jeg den eksamen, der var en forudsætning for videre tjeneste i toldvæsenet. Jeg måtte læse en del håndbøger om tjenesten i toldvæsenet.

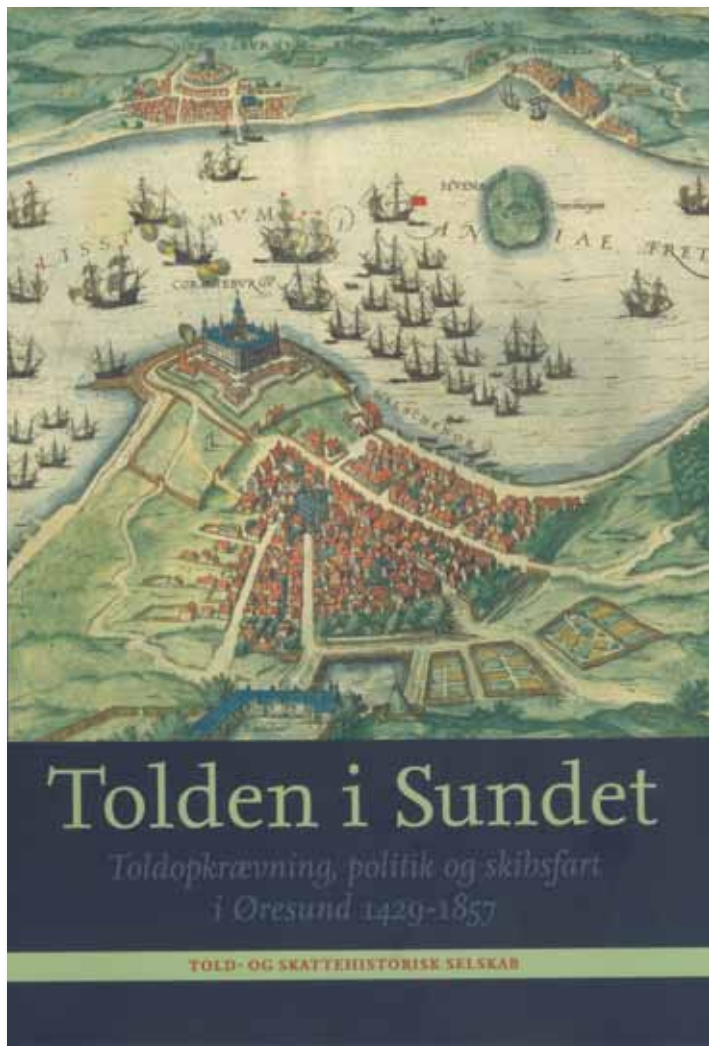
Den store faglige ballast gav disse to år mig altså ikke, men jeg kunne til gengæld medtage en del på det menneskelige område, som kort og klar besked, ærlighed og ikke mindst humoren. Det har selvfølgelig givet mange øretæver undervejs, men mine ambitioner om en passende slutstilling i hierarkiet er nået.

Bog anmeldelse:

Tolden i Sundet

- Toldopkrævning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857

af Benjamin Asmussen

”Med hensyn til Tendentsen i Skriftet, da er den instructiv og orienterende om Forholdene” skrev kasserer C.F. Holm fra Øresunds Toldkammer i 1855 om sin bog ”Bidrag til Sundtoldens Historie”. Det samme kunne man sige om den nyligt udkomne antologi ”Tolden i Sundet”, redigeret af tidl. arkivar og seniorforsker Ole Degn. I bogen, der består af 22 forskellige artikler i omtrentlig kronologisk rækkefølge, kommer vi vidt omkring indenfor Øresundstoldens mere end 400-årige historie. Efter redaktørens grundige og historiografiske indledning begynder vi i middelalderen med det lidt uklare tidspunkt for toldens indførelse i Jens E. Olesens artikel. Derefter går turen gennem århundrederne med nedslag mange forskellige steder. Selve det fysiske toldkammer behandles fint i Lars Bjørn Madsens velillustrerede artikel, hvor især den sidste toldbygning gennemgås i så fine detaljer, at man næsten får følelsen af at have været der. Artiklen sætter på glimrende vis scenen for de mange kommende artiklers handling. I disse får vi belyst en mængde forskellige aspekter af tolden og dens politiske og økonomiske betydning, lige fra de bredere artikler som Ole Degns artikel om alle passager af Sundet i 1640 til de ekstremt specialiserede artikler som Gunnar Jakobsens artikel om de bevarede eksemplarer af C.F. Holms forbudte Bidrag til Sundtoldens historie.

Allermest interessant bliver det efter min mening, når den hjemlige toldbetaling perspektives til andre steder i verden, som det f.eks. sker i Hanno Brands artikel om konflikterne mellem Danmark, Hansestæderne og Nederlandene, i Leon Jespersens artikel om, hvorfor Øresunds-

tolden fortsat blev betalt efter tabet af provinserne øst for Sundet til Sverige og ikke mindst i Kalevi Ahonens artikel om den dansk-amerikanske strid om tolden. Den første halvdel af 1800-tallet var nok det tidspunkt, hvor Danmark og USA var tættest på en krig, og tankerne vandrers straks på vildspor over, hvilke kontrafaktiske artikler, der kunne skrives om amerikanske orlogsfregatter i kamp med den danske flåde støttet af Kronborgs kanoner!

Bogens 671 sider rummer et væld af forskellige aspekter af Øresundstoldens historie. Men som det ofte er tilfældet med antologier, må man desværre leve med en del gentagelser, ikke mindst i artiklernes indledninger, men problemet er mindre, hvis man overvejer, hvordan bogen vil blive brugt. Det er nemlig nok de færreste mennesker, der som denne anmelder vil læse bogen fra ende til anden, for værket egner sig i virkeligheden rigtigt godt som opslagsværk. Antologien er nemlig forbilledligt udstyret med både person-, sted- og stikordsregister samtidig med, at omslagets indersider viser et kort over det centrale Europa med angivelse af mange af de stednavne, der nævnes i bogen. Dertil kommer en fin introduktion af alle forfatterne og deres vigtigste publikationer, hvilket ellers savnes i mange antologier.

”Tolden i Sundet” rummer en imponerende litteraturliste på ikke mindre end 28 sider, som giver et interessant billede af Øresundstoldens betydning som et internationalt historisk emne. Listen over litteratur er givetvis endnu længere end den allerede samlede, f.eks. savnede jeg Birgitte Holtens interessante artikel

”Viden og magt” om Brasiliens vægring ved at betale afløsning for Øresundstolden fra tidsskriftet 1066, årgang 34, nr. 4. Men antologiens anvendelighed er ikke desto mindre stor blandt historikere og andre, der er interesserede i aspekter af Øresundstolden. Til gengæld appellerer værket næppe særligt meget bredere end det, og det er egentligt synd, emnets spændvidde taget i betragtning. Flere af artiklerne er traditionelle og kildenære fremstillinger, og for en lægmand kan de mange gamle måleenheder og møntsorter nok trætte læsningen. Her kunne en oversigt måske være blevet anbragt et lettere fremkommeligt sted end for mønternes vedkommende i Ole Degns artikels om toldsatser, indtægter og regnskabsformer og for måleenhedernes vedkommende i Jan Kanstrups artikel ”Svigagtig angivelse”.

Bogen afrundes meget naturligt med Erik Gøbels artikel om Sundtoldens arkivalier og lidt om det virkelig spændende nederlandske projekt med at digitalisere alle de bevarede toldregnskaber i en stor, frit tilgængelig database på internettet. Databasen vil give nyt liv til især den økonomiske forskning inden for Sundtolden, og projektet skal samtidig roses for at gøre de originale dokumenter læsbare samme sted, så man altid kan tjekke transkriptionerne.

For tiden udkommer der flere spændende forsøg indenfor historieforskningen, hvor værker med en klar narrativ struktur giver et langt bredere læserfelt end f.eks. klassisk økonomisk historieskrivning. Det bedste eksempel for tiden er bogen ”Hundemordet i Vimmelskaftet” af Peter Henningsen og Ulrik Langen,

der forener dygtige forskeres arbejde med kilderne med en fortælleevne, der holder læseren fanget til sidste side. Inden for sundtoldsforskningen, der jo har et stort antal kilder at øse af, kunne denne tilgang måske også være interessant i en fremtidig udgivelse. En anden relevant overvejelse kunne være, om emnet med dets internationale problemstilling ikke fortjente et lignende værk på engelsk for at komme bredere ud?

Af bogens mange artikler har flere tidligere været udgivet i Zise, og man kunne argumentere for, at genoptrykket var overflødigt, da den toldhistorisk interesserede nok alligevel ville gennemgå tidsskriftets register. På den anden side er det behageligt at have de mange artikler samlet et sted, selvom den ældste artikel har rundet sin 35-års fødselsdag. Alt i alt er der tale om et vægtigt bidrag til den i forvejen omfangsrige sundtoldsforskning, som fint lever op til idéen om, at historikere står på skuldrene af hinanden. Med denne bogs forskning let tilgængeligt kan mange af os klatre højere op og få et langt bedre udsyn, og derved må bogen siges at have opfyldt sit formål.

Tolden i Sundet:

*Toldopkrævning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857. Redigeret af Ole Degn. Told- og Skat-
tehistorisk Selskab, København 2010. 671 s. rigt
illustreret. ib. 348 kr for medlemmer. (448 kr for
ikke-medlemmer).*

Dansk Skattehistorie 1-6

Anmeldt af Erik Helmer Pedersen

Oversigt

I årene 2002-09 har Told- og Skattehistorisk Selskab udgivet en Dansk Skattehistorie i seks bind, alle med København som udgivelsessted. Det drejer sig om flg. værker:

Bd. I Mikael Venge: Danmarks skatter i middelalderen indtil 1340, 304 s., 2002

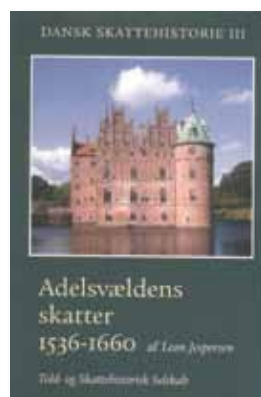
Bd. II Mikael Venge: Danmarks skatter i middelalderen 1340-1536, 435 s., 2004

Bd. III Leon Jespersen: Adelsvældens grundlag 1536-1660. 326 s., 2004

Bd. IV Claus Rafner: Enevælde og skattefinansieret stat 1660-1818. 417 s., 2008

Bd. V Anders Monrad Møller: Fra skat på hartkorn til indkomstskat 1818-1903, 306 s., 2009

Bd. VI Hans Chr. Johansen: Indkomstskatter og offentlig vækst 1902-2005. 334 s., 2007

Den danske skattehistorie er illustreret, om end i vekslende omfang og med forskelligt sigte. De tre første bind har som billedredaktør en af vore største kendere af det middelalderlige billedstof, cand. mag. Rikke Ilsted Kristiansen, Nationalmuseet. Når man betænker, hvor lidt de skriftlige kilder belyser skatteproblematikken, må det på forhånd have været en nærmest uløselig opgave at illustrere den

tilfredsstillende. Ikke desto mindre er det lykkedes gennem klip fra kalkmalerier og mønter samt fotos af runestene, middelalderlige bygninger, ældre kort m.v. at give et kulturhistorisk spændende billede af den dagligdag, som skatteligning og -betaling var en del af. Selv et feminint-erotisk fifleri med skatten i mere end én forstand er der blevet plads til (bd. II, s. 335). I bd. III har man oven

i købet kunnet vise et billede af en regnemaskine fra 1600-tallet, regneklæde kaldet. Desuden optræder her farvegenivelser for første gang i serien.

Bd. IV har overarkivar Henrik Fode og forf. som billedredaktører, og udover en række regnskabsafbildninger har forf. kunnet trække på sin egen artikel i "Zise" 2006: Embedsseglene inden for told- og skattevæsenet. Anders Monrad Møller står selv som billedredaktør af bd. V og har hertil udvalgt en række tegninger og fotos af de mest betydningsfulde personer inden for 1800-tallets skattehistorie. De fleste er varmt sepiatonet; dog har billedet af storsvindleren, venstremanden P.A. Alberti fået en næsten dyster tone. Endelig har Henrik Fode illustreret bd. VI med den moderne skattefortælling og gjort det ganske underholdende, bl.a. med satiriske tegninger fra Blæksprutten og fra Storm P.'s vignetter. Perspektivet er her tydeligt århusiansk; måske som en modvægt mod københavneriet i den moderne skattehistorie.

Det vil også være på sin plads at understrege, at den nu afdøde bogtilrettelægger Jens Lorentzen har udarbejdet et funktionelt og alligevel smukt lay-out for hele serien. Valget af papir, Lessebo Design Smooth med dets elfenbenstonede, jævne og behagelige udseende og den let konservative skrifttype ITC Legacy Book gør bøgernes tilegnelse til en stimulerende oplevelse både i intellektuel og perceptionel forstand.

Dansk skattepolitik gennem tiderne

De to første bind i serien er skrevet af Mikael Venge, i årene 2002-2004, tidlige-

re redaktør af "Zise". Han skrev i 1977 en tobinds-disputats om oprøret mod Christian II i 1523, og har desuden til "Zise" leveret flere bidrag om det middelalderlige skattesystem. Desuden publicerede han i 1987 Dansk Toldhistories bd. I, og tog dermed første skridt ind på beskatningens uvejsomme område. I forordet til bd. I præsenterer han sit arbejdsprogram: at klarlægge såvel de ordinære som de ekstraordinære skatters institutionelle historie og deres indplacering i en politisk-historisk sammenhæng. Deres økonomiske og sociale virkninger lades derimod uomtalt, men kildesituationen tillader ej heller vidtfavnende slutninger af denne karakter.

Skat er en civilisationshistorisk nødvendighed, præciseres det. Hvad enten Danmark fra Skånelandene til Ejderen er en kendsgerning allerede i 400-tallet eller i hvert fald ved Dannevirkes opførelse i 737, har man haft behov for en fyrstemand, som kunne inddrive skatter og dermed sikre rigets beståen. Omkring år 1.000 kan man faktisk skimte omridset af en slags skattevæsen, og det må ses i sammenhæng med, at de danske bønder gennem kornavl og kvæghold da for længst havde skabt en produktion og dertil en landbrugseksport, som kunne bære riget oppe. I 1200-tallet, Valdemarstiden, hobede sølvet sig ligefrem op, lokalt som centralt, og de 191 danske herreders skatskyldighed over for kongemagten blev mere eller mindre konkret udspecificeret i den tids skatteregister, Kong Valdemars Jordebog fra ca. 1231.

Skatter kunne dengang som senere fremkalde stærke protester. Allerede i bd. I's beskrivelse af den begyndende opløsning af Valdemarernes solidt funderede kongemagt møder vi en medbe-

stemmende faktor på skatteudskrivningens område, Rigsrådet, en selvudpeget stormandsforsamling, som på sit møde, kaldet Danehof, virkede som en lovgivningsinstans og som øverste appeldomstol. Gennem særlige håndfæstninger begrænsedes her kongens magt, som det vises i bd. II.

Kong Erik Plovpenning's forsøg på i slutningen af 1240'erne at få gennemtrumfet en særlig plovskat mislykkedes ganske, og det kostede ham i 1250 livet. At han og andre af samtidens konger søgte at skaffe sig særlige indtægter gennem en forringelse af tidens mønter, nævnes for fuldstændighedens skyld. På den første årlige rigsforsamling, Danehoffet, i Nyborg 1282, hvor en ny konge, Erik Glipping skulle stækkes i sine magtbeføjelser gennem en håndfæstning, hæftede man sig ikke mindst ved de transportmæssige byrder, en ægt pålagde bønderne. Ikke noget med at køre mad og drikke til den kgl. familie ud over herredets grænser!

Inden da havde han været igennem en dramatisk kirkekamp mellem kongemagten og ærkebispens i Lund siden 1250, Jakob Erlandsen, hvor striden ikke mindst stod om de gejstlige ledings- og skattebyrder. I forvejen betalte den danske kirke siden 1060'erne en særlig skat til paven i Rom, de såkaldte Peterspenge. Kirken havde i øvrigt siden 1100-tallets begyndelse fået tillagt en særlig skat, 1/10 af høstudbyttet, tienden, fordelt i lige rater mellem kirke, præst og bisp. Kongemagtens gradvise opløsning efter mordet på Erik Glipping 1286 formindskede på ingen måde skattebyrderne, men nu gik pengene i stedet i lommerne på de holstenske grever, til hvem store dele af landet efterhånden blev pantsat,

holstenervældet, indtil en ny og kraftfuld konge, Valdemar IV Atterdag, fik landet bragt på fode igen.

"Ingen kan være i tvivl om, at skatterne spillede en afgørende rolle i middelalderens Danmark". Således proklamerer Mikael Venge i sit forord til bd. II undersøgelsens sigte; ved at studere tidens skattedebat og -udspil må man kunne afdække udviklingens inderste drivkraft. Derfor opdeler han sin periode i seks afsnit, korresponderende med kongerækken. Her må far og datter slås om førertrøjen. Valdemar Atterdags krigergering 1340-75 dækkes med 75 sider, mens han nok så berømte datter Margrethe, "Nordens frue og husbond", får hele 83 sider om tiden 1375-1412. De efterfølgende 5 regenter må nøjes med noget lavere sidetal, og flertallet gemmes bort i teksten, ikke i de relevante kapiteloverskrifter. Når de mest frapperende 72 år i senmiddelalderens historie her får en så stor dækning, skyldes det ikke alene, at far og datter fik genrejst et land i opløsning og skabt en nordisk union, men at kildematerialet gør det muligt at placere tidens skattehistorie som selve adgangsnøglen til deres regentskab.

Selv om det næppe lå i Valdemars natur at bede nogen om noget som helst, måtte han alligevel på det nærmeste trygle sine med- og modspillere i stormandsforsamlingen Danmarks Riges Råd om at få bede-udskrivningen sat i værk. I flokkevis havde selvejerbønderne søgt ind under en godsejers beskyttelse og var blevet fæstebønder uden pligt til at betale de sædvanlige kongeskatter. I stedet måtte der med rådets tilladelse udskrives "ekstraordinære" skatter år ud og år ind for at finansiere hjemløsningen af tidligere pantsatte rigsdele og de kgl. krigstogter i

Østersøregionen. Som kilde hertil bruger forf. oplysninger i breve (fra samlingen Danmarks Riges Breve) og de aktuelle kommentarer til kong Valdemars militærpolitik i den samtidige og ret så kritisk indstillede Yngre sjællandske Krønike.

Både her og i skildringen af dronning Margrethes første år som regent skatter forf. en bestemt kilde meget højt: Roskildebispens Jordebog fra 1370. Den dokumenterer først og fremmest de afgifter, bispesædets landsbyer og købstæder måtte betale, men afslører indirekte det skattetryk, der åbenbart var tidens normale, og som må ses på baggrund af indre uro og befolkningsmangel. Især hjemsøgte de sjællandske bønder, og det vises ved at studere de opgivne takster for en række landsbyer i Københavns nærhed. Der må have været tale om en meget stor produktion, konkluderes det, når man erindrer sig, at de oven i købet skulle betale tiende, ekstraordinære skatter osv. Som nordisk unionsregent fra 1390'erne demonstrerede dronning Margrethe for sit vedkommende stor snilde som skatteopkræver, og hun holdt nøje opsigst med, at hendes fogeder i de tre lande ikke sveg hende.

Ubestrideligt byggede dronning Margrethes og fostersønnen Erik af Pommerns unionsvælde på en massiv skatteudskrivning, påpeges det, men omvendt ledte det også til svensk misnøje ligesom det gærede kraftigt i Norge. En del danske bønder fulgte trop i 1440'erne, men uden held. Deres herrer kunne slet ikke undvære dem; det viser Lollands Vilkår fra 1446, hvor de lokale stormænd søgte at fastholde deres bønder med lige dele løfter og trusler og med et klart signal til tidens konge, Christoffer af Bayern, om at holde fingrene væk fra "deres" fæstere.

Om de tre sidste konger i sin skattekongerække har vor forf. ikke mange hædrende ord til overs. Den første oldenborger, Christian I, må nøjes med karakteristikken "Den pantsatte konge", medens efterfølgerne Hans og Christian II fjæler sig under formuleringen "Rigsråd og kongemagt". Det lettede lidt, at der da var tale om en opgangstid; efter fordrivelsen af tyrannen Christian II i 1523 bistod rigsrådet villigt Frederik I og senere Christian III med at udskrive de skatter, som skønnedes nødvendige for at få riget til at fungere efter 1520'ernes og især 1530'ernes uro, den såkaldte "Grevefejde". Det vidner om det danske samfunds rigdom, hævdes det afslutningsvis, at skatterne nu blev opkrævet i sølv eller ædle metaller. Men inden da havde Christian II i mere end én forstand kappet hovedet af den nordiske union.

Det er adelsvældens tid 1536-1660, skriver Leon Jespersen i sin indledning til skattehistoriens bd. III. Godsejerstanden søgte her at sikre og helst udvide de privilegier, den gradvist havde opbygget i senmiddelalderen og da ikke mindst dens omfattende skattefrihed. Dog skulle adelen fortsat stille med bevåbnede ryttere, rostjeneste kaldet. Kongen måtte på sin side leve af indtægter fra langsomt stigende Øresundstold, krongodset og de få og små ordinære statsskatter. Ville han skaffe penge til statshusholdningen i øvrigt og da først og fremmest forsvaret, kunne han med Rigsrådets tilslutning udskrive ekstraordinære skatter; fra 1536 dog med ret til frit at beskatte alle andre stænder end adelen. Et særligt rentekammer fik da til opgave at forvalte disse skatteindtægter, hvis pengestrømmen da ikke kanaliseredes andre steder hen.

Med sine 135 landeskatter som minimum fredede Frederik II ikke ligefrem landbefolkningen. Til gengæld skånede Christian IV bønderne frem til 1620'erne, om end Kalmarkrigen 1611-13 betød flere krigsskatter, også pålagt købstæder, præster, provster og degne plus en del forhøjede luksustoldsatser. En særlig bondemilits 1614, i 1621 forøget til 7.000 mand, kostede også en del penge. Kejserkrigen 1625-29 betød et hav af nye skatter og kontributioner, så mange at Christian IV var nødt til at undskylde det. Folk knurrede alligevel højt, og i februar 1627 måtte man ligefrem indkalde til et stændermøde for at køle stemningen lidt ned, om det så end hjalp. I årene 1629-43 blev der faktisk udskrevet dobbelt så meget skat som 1600-14. De jyske bønder opnåede dog i 1629 at få en skattereduktion. Deres landgilde og skat skulle for fremtiden justeres efter hinanden. Ved samme lejlighed pålagdes Østdanmark en dobbeltskat mod jydernes enkeltskat. Fra at være en domænestat blev Danmark nu en magt- og skatteskat, betoner forf.

Også købstæderne blev beskattet hårdt under Kejserkrigen, hvad der især fik de jyske byer til at klage højlydt over udviklingen og ikke mindst den jyske adels flugt for fjenden.

Dog måtte denne såvel som den øvrige befolkning bøde for, at der i 1637 skabtes en stående hær i forsvarsunion med hertugdømmerne. Ikke færre end 32 gange blev der udskrevet såkaldte unionsskatter til dette formål og da ofte som dobbeltskatter. Efter 1645 måtte flere provinsbyer ligefrem fritages for at betale skat. Også landgildeindtægterne svigtede, og mange bønder måtte på herdstinget bede om skatteforskånel, fra

1641 med lensmandens underskrift.

Svenskekrigene 1657-60 krævede mange skatter, og inden da havde man betalt en række forebyggende forsvarsskatter. Som kgl. modydelse fik København i 1659 et sæt privilegier, næsten at sammenligne med adelens. Efter Roskildefredens smertelige landetab indkaldtes stænderne for at løse "fredens problem". Statsbudgettet skulle beskæres, offentlige anlæg skulle privatiseres, og alle skulle være med til at betale. Ved at spille på stændernes indbyrdes uenighed og ikke mindst adelens svækkede stilling fik Frederik III imidlertid i en håndevending erstattet valgkongedømmet med et enevældigt styre. Vejen til nye skatteudskrivninger var banet. Som forf. skriver i sin konklusion, kunne man ligefrem læse i kongens personlige grundlov, Kongeloven 1665, at lande kun kan bestå ved hjælp af en krigsmagt, og en sådan forudsætter skatter.

I sit forord til skattehistoriens bd. IV har Claus Rafner opdelt forløbet i tre dele med to tabte krige: Svenskekrigene 1657-60 og Englandskrigene i begyndelsen af 1800-tallet som indramning. Første del dækker fremkomsten af et nyt skattesystem 1660-1679, anden del skatteforvaltningens modernisering 1679-1720 og tredje del skattestrukturens mange tilpasninger 1720-1818. Inden for hver del arbejdes med en tredeling af stoffet i hhv. skatteforvaltning, matrikulering og fremkomne skatter. Dermed skulle værket også kunne bruges som håndbog, mener den metodisk dygtige og meget vidende forf.

De første 20 år af skildringen får med sine 130 sider langt den tætteste dækning, bygget op over den økonomiske genopretning efter Svenskekrigene

og finansieringen af det mislykkede revancheopgør Den skånske krig 1675-79. 1660'ernes store opgave var dels at finde frem til egnede beskatnings- og udskrivningsformer, dels at klarlægge udskrivningsgrundlaget gennem foreløbige takseringer, både på bysamfundet og på landbruget. Landets hovederhverv knagede da fælt i dets grundstruktur. Tusindvis af bøndergårde stod øde, og mange godser skiftede ejere, da krongodset i stort omfang blev solgt til borgerlige ejere.

Skatteopkrævningen bar dog fortsat tilfældighedens præg, og da de nødvendige ekstraudskrivninger under den skånske krig blotlagde dens manglende effektivitet, begyndte man i 1676 at centralisere og effektivisere hele systemet. I 1680 blev den centrale finansforvaltning samlet i et skatkammer og et rentekammer under ledelse af en rentemester med en enkelt centralkasse som midtpunkt. Desuden opstilledes et statsbudget, og det lykkedes efterhånden at få alle ordrer om indtægter og udgifter samlet hos én person. Forf. anerkender i høj grad Christian V.s reformiver på dette punkt, men i endnu højere grad priser han Frederik IV's suveræne overledelse af finanserne. Medens Christian V.s navn for en eftertid mest er knyttet til Matriklen af 1688, som kom til at gælde helt frem til 1844, glimrer sønnen ved at få opstillet et statsregnskab 1704ff. med en balance mellem indtægter og udgifter, en finansreform, der holdt i to hundrede år.

I tiden 1720-1818 fastholdtes stort set den administrative struktur inden for skatte- og finansforvaltningen, Frederik IV havde fået gennemført. En økonomisk afmatning til ca. 1750 svækkede dog i lige mål bøndernes og

købstædernes skatteevne, samtidig med at bondebefolkningen ikke kunne forbedre sit indtægtsgrundlag, da den gennem stavnsbåndet 1733-88 var lænket til vedkommendes fødegods. Den militære oprustning under den såkaldte kolonikrig 1756-63 truede med at dræne statskassen, og derfor indførte man i 1762 en ny kopskat på 1 rdl. om året på alle personer over 12 år, og kunne stedets fattige ikke betale den, væltedes den over på de mere velstående.

Et statskup 1784 bragte et nyt og reformindstillet styre til magten med grev C.D.F. Reventlow som økonomiens statshusholder. De mange Napoleons- og Englandskrige, Danmark på forskellig måde blev involveret i efter århundredskiftet, satte efterhånden en stærk inflation i gang med et hav af nye skatter og skattepålæg i sit følge, og i 1813 måtte man både nedskrive pengeværdien kraftigt samt etablere en rigsbank, fra 1818 Nationalbanken. Samtidig inflations sikredes skatterne med kornpriserne som værdienhed. I de nærmest følgende år omorganiseredes statens finansforvaltning grundlæggende, og i 1818 indførtes en ny landsskat i sølvværdi.

I et tidligere nr. af "Zise" (2009, nr. 3) har nærværende anm. givet en vurdering af Anders Monrad Møllers bidrag i bd. IV og derfor vil drøftelsen af værket her indskrænke sig til en sammenfattende karakteristik af dets skattepolitiske indhold. Udover en kortfattet skildring af den sene enevældes problemer med at få et forældet skattesystem tilpasset en stram finans- og pengepolitik efter 1813-sammenbruddet, bygger forf. sin analyse op omkring den lange og til tider trælse vandring frem mod indkomstskattens indførelse i 1903. I april

1848 startede som bekendt det slesvig-holstenske oprør med tysk støtte, og regeringen fremlagde da i Roskilde stænderforsamling et forslag til krigsskat på 4 mio. rdl., holdt som en traditionel skattebuket med forhøjelse af en række told- og skattesatser. Her gik imidlertid økonomen og samfundsrevseren C.N. David ind med en pjece "Om Planen til den nye Krigsskat" (1848), hvori han i stedet foreslog en indkomstskat efter moderne engelske principper, en slags kildeartsbeskatning.

David var dog ikke ene om at lufte indkomstskattens muligheder for at indbygge sociale hensyn i skattelovgivningen, men indtil videre holdt man fast ved de grundlæggende skatteformer, hartkornsskatten på landet og bygningsafgiften i byerne. Når man både under den første slesvigske krig 1848-50 som den anden i 1864 gennemførte særlige krigsskatter, skete det grundlæggende som en forhøjelse af gældende satser, også på toldsiden. I den mellemliggende tid havde man dels indført en såkaldt ligningsskat (1850), en sammenfatning af eksisterende skatter snarere end en egentlig nyskabelse, og en lov 1863 om købstadskommunernes beskatning, der atter havde loven fra 1861 om Københavns beskatning som udgangspunkt. Begge love byggede for ejendomsskatternes vedkommende på den forudsætning, at der sondredes mellem en grundskat, lignet efter hartkornsværdi og en skat på huset efter assuranceværdi. Derimod var der en væsentlig forskel i beregningen af skat af andre indkomster. I købstadskommunerne fortsatte man med at ligne efter et skøn, der kaldtes "formue og lejlighed", medens man i København indførte en indkomstskat på maks. 3 %

af nettoindtægten, en sats, man nåede op på i 1880.

Det 40 års lange træk fra 1860'ernes bykommunale skattelovgivning op mod skattereformen 1903 kan ikke løsrives fra dets nære sammenhæng med periodens almenpolitiske udvikling. To hovedlinjer fremstår her med stigende styrke: konkurrenceforholdet mellem by og land med heraf følgende diskussion om beskatningsformer og skattetryk og kampen om folketingsparlamentarismen, hvor Venstres sejr over Højre eller "Systemskiftet" i 1901 banede vejen for skatteloven af 1903. Når det godsejerdominerede landsting så stædigt holdt fast ved hartkornsbekskatningen, skyldtes det de økonomiske og politiske privilegier, der lå indbygget heri. Det så konseilspræsidenten i perioden 1875-94, J.B.S. Estrup klarere end de fleste, og selv efter sin afgang udøvede han en indflydelse, som i realiteten umuliggjorde et skattepolitisk forlig mellem Venstre og Højre. I mellemtiden havde Venstres nye, stærke mand, J.C. Christensen fået struktureret forhandlingsmulighederne så tilpas, at landbruget ud fra en aktuel betragtning fik en ganske stor skattelettelse. Den voksende bybefolkning med dens store islet af arbejdere fik derimod pålagt en stor del af en stigende skattebyrde gennem de indirekte afgifter, man excellerede i fra 1890'ernes begyndelse.

I en fyldig indledning ridser Hans Chr. Johansen i bd. VI situationen op omkring skattereformen i 1903, der ganske vist ikke øjeblikkeligt flyttede rundt på skattebyrden, men som gjorde det muligt for de efterfølgende slægtled at bruge en progressivt indrettet skatteskala for såvel statsskatter som

kommuneskatter til at omfordele samfundets indtjening. Kun 1/3 af husstandene betalte i 1903 indkomstskat efter en række fradrag, og knap 10.000 ydede den højeste sats, 2 ½ %. Over to runder i 1909 og 1912 blev denne hævet til 5 %. Den første større ændring kom i 1922, hvor man dels klippede toppen af de højeste satser, dels øgede fradragsmulighederne ganske betragteligt. Fortsat skulle statsskatterne dække statens alm. udgiftsbehov og ikke tilvejebringe en velfærdspolitisk omfordeling. 1922-skalaen blev, især under 1930'ernes krise, løbende tilpasset situationen i form af merindkomstskatter og tillægsskatter, men blev i 1940 erstattet med en samlet skala med marginale satser fra 2 % til 50 % og med et indbygget skatteloft på 75 % af den ansatte indkomst før fradrag af ens personlige skatter

De 37 års fredsommelige skattehistorie har imidlertid en skarp parentes i form af den regulerings- og beskyttelsespolitik, den radikale mindretalsregering med socialdemokratisk støtte fik gennemført under 1. verdenskrig. I 1915 skærpede man arveafgiften, havede progressionen i formueskatten for de største formuer og indførte en progressiv stigende merindkomstskat, hvis satser øgedes kraftigt i de senere krigsår. Den ophævedes dog i 1919, og formueskatten lempedes en del, men – ganske vist som engangsforeteelse – indførtes en 30 % tillægsindkomstskat.

Under 2. verdenskrig udstedte man årlige udskrivningslove i stedet for at øge 1922-satserne. Dertil kom i 1943 en merindkomstskat samt en bunden opsparring, der gentoges til og med 1945/46. I maj 1946 kom en formuestigningsafgift og nok en bunden opsparring. Stigende

skatteudskrivning blev derefter nøglen til at bremse op for de forenede virkninger af en kraftig inflation, en udtalt valutamangel og en stor arbejdsløshed, men fra 1958 vendte en stigende industrieksport billedet, og konsekvensen blev store, pristalsregulerede lønstigninger.

Frem til 1960'ernes slutning gennemspilledes så at sige alle registre i moderne skattepolitik inkl. en OMS 1962, som i 1967 blev til en MOMS, men fra og med 1954 søgte man også at fremme investeringerne, bl.a. gennem opsparingspræmier i 3 år, indeksskontrakter med sikret købekraft, bedre afskrivningsregler osv.

Skattereformen 1903 moderniserede også den kommunale beskatning. Typisk fastsattes en kommunal ligningsprocent, der bestemte det relevante indkomstgrundlag. Herved fremkom halvdelen af kommunens indtægter, resten fra ejendomsbeskatningen. Bortset fra 1920'erne betød dette et stigende skatetryk frem til 1970. Et særligt vedligeholdelsesfradrag skar dog toppen af ejendomsskatten. Ejendomsbeskatningen byggede i øvrigt på to faktorer: grundskyld og ejendomsskyld efter periodiske vurderinger, hvortil kom fra 1926 en kommunal grundstigningsskyld og i 1933 en statslig. Forskellige mellemkommunale udligningsordninger sørgede frem til 1958 for at udligne forskellen mellem velstillede og fattige kommuner. Derefter påtog staten sig denne opgave, og det blev dyrt.

I en række kapitler gennemgår forf. derefter så forskellige spørgsmål som skatteadministrationens opbygning, skatteydernes forhold, de direkte skatter i samfundsøkonomien og danske skatteforhold, set i et europæisk perspektiv. Skatteadministrationen blev

over tid mere og mere professionaliseret som skatteadministrationens udvikling, centralt som lokalt, hvorved det kommunalpolitiske islet gradvist erstattedes af et embedsmandskorps. Alle fik sin del af skattebyrden; landbruget slap ganske vist "billigt", hvad angik indkomst- og formueskat, men måtte til gengæld betale store ejendomsskatter. Målt på bruttofaktorindkomsten udgjorde skatterne i 1905 ca. 8 %, i 1968-69 ca. 35-36 %, men deres omfordelende virkning blev først mærkbar efter 1945. Den skitserede udvikling er efter forf.s opfattelse ikke særdansk, men på kontinentet afvikles skattebetalingen mest i form af selvstændige arbejdsgiver- og arbejdstagerfonde.

Bogens anden del behandler hovedsagelig skattediskussionen efter 2. verdenskrig og reformerne (=skattestigningerne!) efter 1970. Forud herfor havde man, ikke mindst i en række skattekommissioner, især drøftet skatteemner som fradrag, sambeskatning af ægtefæller samt kilde- og samtidighedsbeskatning. Fradragsretten reduceredes over flere omgange, mest føleligt i 1985, da næsten alle fradrag ændredes til fradrag i skatten med fælles værdi for alle. Kildeskattens indførelse 1970 og den samtidige kommunalreform blev en langstrakt og vanskelig affære, da skattepolitikken hele tiden skulle nøje afstemmes med den økonomiske politik. Et forlig 1985 mellem Poul Schlüters regering og Socialdemokratiet og Det radikale Venstre fragtede dog en egentlig kildeartsbeskatning, "SPK-skattesystemet" igennem. SPK-skattesystemet (Separat Person- og Kapitalindkomstbeskatning) var tænkt som et temmelig kompliceret forsøg på at styrke opsparingen ved at

lægge et skatteloft på maks. 28% over nettokapitalindkomsten, idet man opererede med tre forskellige indkomstbegreber skattepligtig indkomst, personlig indkomst og formueindkomst. I dets endelige udgave blev det til den såkaldte »kartoffelkur«, hvor man yderligere begrænsede rentefradragsretten via en særlig afgift på forbrugslån uden dog at ramme følsomme områder som studielån og lån i fast ejendom. Her som andetsteds holdes læseren ikke i uvidenhed om Det radikale Venstres skattepolitiske brobyggervirksomhed.

Poul Nyrup Rasmussens regering byggede videre herpå ved i 1993 – med én stemmes flertal – at indføre en bruttoskat uden fradragsmuligheder og med indførelse af tre niveauer: bundskat, mellemskat og topskat, en reform, der især skulle komme den almindelige lønmodtager til gode. Denne politik skærpedes ved den såkaldte pinsepakke 1998, hvorimod den borgerlige Anders Fogh Rasmussens regering indførte et skatteloft og indførte flere skattelettelser i 2003 og 2004. Sideløbende med denne udvikling inden for den statslige indkomstbeskatning er der sket en løbende tilpasning af alle andre beskatningsformer, hvoraf den kommunale beskatning er vokset stærkere end velstandsudviklingen. Rent administrativt skete der samtidig en forenkling, hvorved toldvæsenet og det statslige skattevæsen i 1990 blev til én institution. Ved den foreløbig sidste kommunalreform i 2005 blev den statslige og kommunale skatteadministration lagt sammen i 30 regionale skattecentre, hvorved det kommunale element blev reduceret til en vejlednings- og informationsfunktion.

Om at betale skat i tusind år

Som det vises i bd. I, krævede de danske konger, store som små, fra de ældste tider underhold af deres rejsekedømmene, krigstjeneste mod fjender og en art tvangsarbejde på deres befæstede borge og dannevirkevolde. Bortset fra de rent fysiske arbejdspræstationer kunne skatterne betales med naturalier, især korn, og da et kgl. møntvæsen var en kendsgerning i 1000-tallet også i penge. De ordinære skatter hed dengang inne, ægt subs. redskud og nathold, i tur og orden arbejdspræstationer, kørsler og underhold for kongen med følge, hvorimod en ren pengeskat først kom på tale, da den oprindelige, maritime krigstjeneste, ledingen, gennem 1100- og 1200-tallet forvandlede til en skat og da meget praktisk organiseret som ledingen i havne, et lægd på 4-5 gårde, der skulle stille én mand i leding og skiben, et distrikt, der skulle udruste et orlogsskib. Ledingspligten kunne afløses med en særskat, kværsæde, og i øvrigt blev den fra begyndelsen af 1200-tallet suppleret med en særlig skat, kaldet stud (støtte). Den slags skatter blev senere benævnt som beder; kongen skulle pænt bede sine

undersætter om at svare de nødvendige skatter.

Formentlig er skatteopkrævningen varetaget af kongens fogeder rundt om på borgene, og i Kong Valdemars Jordebog fra 1231 kan vi herred for herred få et indtryk af, hvor meget der herfra skulle svares til kronen. Den lokale skatteudskrivning og -opkrævning er i middelalderen dunkelt belyst, men givet er det, at der lokalt fandtes et mylder af lokale aftaler herom. Der opereredes i middelalderen med en enhed, kaldet bol; landbrugsjorden var landsby for landsby vurderet til at kunne svare en bestemt skat eller ledingsydelse pr. jordenhed. Det angav også, hvorledes landsbyens jorder var fordelt i en bestemt rækkefølge. Måske var bolet også bestemmende for de lokale skatter og afgifter. Fra 1200-tallet træffes også en plovskat, baseret på en ligning i distrikter, kaldet plove. Valdemarstiden var fast organiseret, påpeges det, men så tidligt som i 1086 omtales kgl. skattefogeder på landets kongsgårde. En lidt senere landeskat er den såkaldte bede i penge eller korn for slet ikke at tale om plovskatten, som fremkaldte lige så

stærke lidenskaber hos datidens skatteydere som hos nutidens middelalderhistorikere. Talte man om en rigtig plov eller et distrikt, og hvilket skattebeløb skulle præsteres?

Købstæderne havde naturligvis også deres skattesystem med midsommergæld som den centrale skat, men ellers kendetegnet ved et væld af skatter på alle former for borgerlig næring, værtshushold ikke at forglemme. Den tids små byer, købstæderne, der var kongen direkte underlagt, svarede naturligvis også kgl. skatter i forhold til privilegiets, stadsrettens bestemmelser. De to vigtigste var midsommergælden, en ejendomsskat, der svarede til natholdet og jordskylden, en grundskat. Desuden eksisterede der lokale afgifter såsom ølgæld, græsgæld, tiende af sildefiskeriet ved Skanør osv. Til skatten bede på landet svarede i byen pagten.

Overalt myldrede det med skatter og afgifter, der opfattedes som en utålelig byrde. Som det konkluderes i bd. I må den tids danske landbosamfund have været rigt, men som det også hedder i sidste linje: "Det middelalderlige Danmark var ubetinget en skattestat".

Det opponerede mange imod. En håndfæstning fra 1326 forbød således alle nyligt pålagte byrder, nemlig havnegæld, ploppenning, told, saltgæld, stavngæld (nok på skibsfarten) m.m. Det begrænsede naturligvis kongens økonomiske råderum, og riget gik delvis i opløsning. Det blev stykkevis pantsat til holstenske grever, som opkrævede de kgl. skatter til egen pung. Desuden havde kongemagten mistet mange gode skatteydere, idet selvejerbønderne søgte ind under en godsejers beskyttelse og blev derved skattefri.

Den kgl. skattetænkning var meget opfindsom; udover beder, tvangsarbejde, kvægskatte o. lign. for bøndernes vedkommende blev de velstillede købstadsborgere afkrævet masser af skatter med ovennævnte midsommergæld som det centrale element, svarende til bøndernes nathold og stud, en slags ledingsskat. I 1340 fik man imidlertid en ny magtfuld konge, Valdemar Atterdag, og han begyndte straks at indløse riget igen, og i det følgende hundredår iværksatte man en formelig klappjagt på skatteundvegne bønder. Rigets restituerende krævede naturligvis nye landsskatter, beder, hvad især de sjællandske bønder kom til at mærke.

Under de efterfølgende regenter Margrethe I, Kalmarunionens magtfulde arkitekt og Erik af Pommern øgedes skatteudskrivningen kraftigt, og det fortsatte under deres knapt så betydningsfulde efterfølgere frem til 1523, det år, hvor Christian II blev fordrevet. Han havde et par år tidligere pålagt bondebefolkningen både en landeskat og en formueskat på deres sølv(penge). Det ledte til uro og en regulær bondeopstand akkurat som i 1440'erne, hvor en følelig nedgang i befolkningstallet ligefrem havde skabt mangel på fæstebønder og gårdsæder, den tids husmænd. Som det dokumenteres om end indirekte i bd. II, har datidens bønder dog været i stand til at betale ganske store afgifter til konge, godsejer (landgilden) og kirken (tienden). Til gengæld styrkes bureaukratiet, ikke mindst på skatteområdet. Allerede Erik af Pommern havde gjort København til sin hovedstad, og nu fik embedsmandskorpset en fast adresse. Det havde oven i købet ressourcer nok til at kunne udsende kgl. skrivere, der i

hvert len skulle bistå lensmanden med at sætte de skattepligtige bønder i læg i konsekvens af landeskattten 1524. Hvis en fattig bonde ikke kunne betale sin del fuldt ud, skulle de andre i lægget træde hjælpende til, dog i beskeden målestok.

Det blev bondeskatternes tid, fra 1566 også opkrævet som en kvægskat, men såvel købstæder som gejstlighed blev ikke sparet. Selv adelen måtte såvel formueskat som lån i 1540'erne. Samtidig solgtes en del krongods for at skaffe penge til genopbygningen efter Grevefejdens ødelæggelser. Når rejsekongedømmet kom forbi med sit store følge, måtte den lokale befolkning ligeledes punge ud. De militære udgifter motiverede også store skattepålæg, i kontanter, naturalier og allehånde arbejdsydelser, ikke mindst under Syvårskrigen mod Sverige 1563-70. Selv adelens skattefri bønder måtte da holde for.

Tyrannen Christian II's fordrivelse betød dog på ingen måde skattelettelse for den almindelige befolkning, snarere tværtimod, som det vises i bd. III. En grov optælling viser, at landbefolkningen i perioden frem til 1660 blev pålagt ca. 500 såkaldt ekstraordinære skatter, idet et kostbart militær belastede økonomien. De blev dels udskrevet i penge, dels som naturalieskatte på mad, kobber og forskellige arbejdspræstationer. Dertil kom nye former som skat på kvægbesætning 1566 og en skat på rentepenge. Omfordelingen af det fhv. kirkegods med tilhørende mageskifter med adelen skabte mange problemer med skatteinddrivelsen, men gennem en vis omfordeling af den lokale skattebyrde og gennem skattefritagelse (skatteforskansel) blev de fattiges skattebetaling lempet en del. Adelen ydede principielt rostjeneste, dvs. pligt til

at stille med et vist antal væbnede ryttere, lignet efter herregårdens størrelse. Købstadsskatterne blev især under krigsforhold pålagt en række ekstraskatter, mest i form af mandskab eller penge til sømilitære formål.

Kejserkrigen 1625-29 befordrede skatteudskrivernes opfindsomhed såsom 25 % forhøjede bondeskatter, købstadsskatter, tiendskatten 1625, huslejeskatten og en 2 % rentepengeskate, også på adelige inkl. en 20 % skat af dens landgildeindtægt for bare at nævne enkelte eksempler. Som cadeau for sin demonstrede offervilje, bl.a. ved i 1627 at acceptere såvel en 2 % formueskat som deltagelse i en fælles rentepengeskate fik adelen 1628 ret til selv at påligne deres bønder skatterne, i 1635 udvidet til at omfatte oppebørsel og videresendelse af skat til lensmanden. Kejserkrigen i 1620'erne og Torstensson-krigen i 1640'erne fik ikke alene skatteudskrivningen til at stige kraftigt, men motiverede også en række nye skatter på såvel indtjening som formue, ja fik adelen til at udøve forskellige former for selvbeskatning. Gejstligheden og dens bønder skånedes heller ikke. Fra midten af 1620'erne betalte standen skat som bønder og byer. En ny tids skatte- og magtstat behøvede ustandselig nye skatter, og da dens overhoved helst skulle bo prægtigt og storslået, kom et omfattende slotsbyggeri i stand, især under Christian IV. En revanchekrig med en opkommende østersømagt, Sverige, motiverede i 1650'erne nye skattepålæg, men det var for intet at regne mod omkostningerne i forbindelse med selve krigen i de tre skæbneår 1658-60.

Som det detaljeret skildres i bd. IV, erstattedes efter 1660 den decentrali-

serede og ret diffuse skatteudskrivning fra middelalderens dage gradvist med et centraliseret, hierarkisk opbygget system, hvor der til centralmagtens lovbestemte administrationsformer svarede en registrering, matrikulering af selve skattegrundlaget, jordens skatteevne både som landbrugsjord og som bygge- og ejendomsjord betragtet. To tilløb til matrikuleringer 1662 og 1664 tilvejebragte et foreløbigt grundlag herfor, og den nødvendige skatteadministration blev bygget op over lenenes omdannelse til amter med tilhørende amtsstuer 1661. Desuden fik de nye grevskaber og baronier i.h.t. stamhusforordningen 1671 status som amtmænd på deres godser. Endvidere var grever og baroner, som alle andre hovedgårdsbesiddere med mere end 200 tdh. Bøndergods, kgl. skatteopkrævere i forhold til den lokale bondebefolkning. Hovedgårdsjorden var dog skattefri, hvis der til gården hørte mindst 200 tdh. bøndergods; til gengæld svarede godsejerne for deres fæstebønders skatter. Øverst i skatteforvaltningen stod et skatkammer med 4 rentemestre i spidsen med hver sin kasse og sit budget.

Efter tilløb indførte man desuden konsumtionen 1671, på landet en familie- og folkeskat og i byerne en afgift på en række forbrugsvarer. De fleste af de dertil svarende bestemmelser blev samlet i Danske Lov af 1683, og den udgør sammen med Christian V's matrikel fra 1688 et lovgrundlag, hvis hovedlinjer blev fastholdt i mere end 200 år. Desuden muliggjorde den nye centralforvaltning, at der fra begyndelsen af 1700-tallet kunne opstilles et egentligt statsregnskab. På lokalt hold var den tids sognefogeder fra 1688 inddraget i

skatteforvaltningen, som over sig havde amtsforvaltere. De modtog fra 1694 også byernes skatteindbetalinger.

De enevældige skattereformer i begyndelsen af 1700-tallet betød, at alle befolkningsgrupper nu var sat i skat i overensstemmelse med deres privilegier og da først og fremmest landboerne. Bønder betalte hartkornsskat, landarbejdere o. lign. familie- og folkeskat. Hartkornsskatten var siden 1691 blevet opkrævet som en samlet skat, fra ca. 1720 til faste takster, og den blev i 1791 omdannet til en fast takst efter de sidste 20 års kapitaltakster.

Da man i 1722 ophørte med at opkræve ekstraskatter som under Store Nordiske Krig, lå statsskattesystemet så nogenlunde fast struktureret i hen ved 100 år. Konjunktur nedgangen til ca. 1740, og den efterfølgende konjunkturstigning motiverede dog en række modifikationer, ligesom der fremkom nye skatter såsom ekstraskatten 1762-1812, en 5 % indkomst- og ½ % formueskat efter selvangivelse 1789 og en indkomstskat 1810-14, ligeledes efter selvangivelse. I 1793 gennemførte man en strukturalisering af skattesystemet fra skatteyder over amtsstue til Zahlkassen, og skattesystemet blev på adskillige punkter udvidet og moderniseret. Fra 1793 havde hver skatteyder sin skattekvitteringsbog, og skatteudskrivningen var bogført fra amtsstue til statskassen. I 1794 etablerede man en ny amtsstruktur med kun 18 amter, som var inddelt i flere amtsstuedistrikter.

Den vigtigste nyskabelse for købstads-skatternes vedkommende var en særlig bygningsafgift 1802, som sammen med hartkornsskatterne dannede den faste skattestruktur helt frem til 1903.

Dermed har vi taget hul på bd. V.s periode, 1800-tallet, hvor skattesystemet nærmest er gået i hi. Trods en ajourføring af 1688-matriklen lå den agrare skatteudskrivning ganske fastlåst, og det samme gjaldt købstadsskatterne, dog med den åbning mod indkomstskatten, 1861-loven om Københavns beskatning med skatteloven om København muliggjorde. Derimod moderniseredes den lokale skatteadministration, bl.a. ved, at amtsforvalterne i 1850 kom på fast løn som embedsmænd, opdelt i 4 klasser og desuden tildelt kontorholdspenge efter arbejdsmængde. Hidtil var de blevet aflønnet med sportler, kaldet skriverpenge, men de bortfaldt nu. En del amtsstuer blev bortrationaliseret i den efterfølgende periode, og med tiden blev ledige stillinger besat med jurister eller økonomer. For byernes vedkommende steg stillingen som kæmner i agtelse og kom ligefrem i Hof- og Statskalenderen, ja blev omdøbt til kommunekasserere. Efterhånden som den sociale og sundhedsmæssige service over for borgerne stillede større og større krav til de offentlige budgetter, øgedes kravet til skattebogholderiets indbyggede mekanik og de muligheder, der var for at spæde de slunkne kasser op.

I 1903 vendtes bladet i den store skattekatalog, sådan som det instruktivt og nøjagtigt skildres i bd. VI. Her tildeles den efterhånden ret komplicerede skattelovgivning eller skattejuraen megen plads, men man leder ikke forgæves efter konkrete oplysninger om den til enhver tid gældende skatteligning og -udskrivning på de tre niveauer: lokalt, amtsligt (til 1970) og centralt. Her som andet steds er 1900-tallet professionaliseringsens tidsalder; 1903-lovens forank-

ring på lokalt niveau i en folkelig sammenhæng er i 2005 erstattet af en hær af skattespecialister, som ikke kan tage større hensyn til "formue og lejlighed" eller personlige omstændigheder i det hele taget. Her kunne det nok have været på sin plads at have nævnt udviklingen inden for skatterådgivningen, eftersom den på mange måder udgør et korrektiv til skattelovgivningens mange former for ubegribelighed, set med menigmands øjne. Jo dyrere revision, jo lavere skat synes at være den maxime, mange store firmaer og skatteydere bekender sig til.

1900-tallets overvældende dokumentationsmuligheder muliggør i modsætning til de ældre perioder at drøfte sammenhængen mellem beskatning og samfundsudvikling. Det konstateres her, at Danmark og Sverige siden 1990'erne nærmest har konkurreret om verdens hårdeste skattetryk, dog med den forskel, at Sverige fra 1970'erne har hentet en del af skatterne hjem via arbejdsgiverafgifter, sådan som det normalt sker på kontinentet. Hvilket system medfører da de højeste administrationsudgifter, kunne man da spørge. Da vi alligevel har bevæget os uden for bd. VI's stringent fastholdte metodik, kunne man for egen regning stille det supplerende spørgsmål, om ikke skattelovgivningens og -systemets udvikling i nogen grad hænger sammen med den voksende politiske indflydelse, offentligt ansatte og folk på overførselsindkomster rent faktisk udøver.

Skattebogskommentarer

Ved at udgive seksbindværket Dansk Skattehistorie har Told- og Skattehistorisk Selskab givet den danske offent-

lighed og ikke mindst den faghistoriske verden et godt og solidt værktøj i hænde. Når man har arbejdet sig igennem de 2.122 sider skattehistorisk information, ved man en hel mere om emnet, men man skal være en særdeles god ”husker”, om alle detaljer står lige skarpt aftegnet bagefter i ens bevidsthed. Bøgerne vil derfor nok blive mest brugt til opslag, hvad de gode indholdsfortegnelser, ord-forklaringer og registre i høj grad letter.

Men som det diskret oplyses bagest i det afsluttende bd. VI, har det agtværdige selskab gjort andet og mere for dansk historie. I årene 1978-1998 har man således publiceret ikke færre end 15 større og mindre værker, især om emner inden for dansk toldhistorie, hvortil kommer nok en monumental udgivelse Dansk Toldhistorie, I-V, udgivet 1987-90. To af forfatterne, Mikael Venge og Anders Monrad Møller har også leveret bidrag til dette værk.

Det må også fremhæves, at ingen af bøgerne kan betegnes som venstre-håndsarbejde. Hver enkelt forfatter har lagt et førstehåndsmateriale til grund for sin skildring, og den således oparbejdede fond af primæroplysninger er derefter blevet konfronteret med den eksisterende viden på området. Centraladministrationens arkiver indeholder naturligvis en mængde skattehistorisk materiale, men det gør sig først for alvor gældende fra 1600-årene – til gavn for bd. III og IV. For middelalderens vedkommende (bd. I-II) må man i stedet ty til spredte oplysninger i det store brevmateriale, som i dansk oversættelse er publiceret i serien Danmarks Riges Breve samt de ligeledes udgivne krøniker og årbøger, mens man for 18- og 1900-tallet må bruge trykt materiale for ikke at lade sig begræve

levende i arkivmasserne. Heldigvis findes der i moderne tid betænkninger fra nedsatte skattekommissioner o. lign.; i litteraturoversigten til bd. VI er således opregnet ca. 70 bidrag af denne karakter.

De seks værker er ingenlunde skåret over samme læst. De to middelalderbind har kronologien som sammenbindende element, bd. III om adelsvældens skatter indrammer en kronologisk rygrad med indledende forklaringer af leksikalsk natur og afsluttende kommentarer og konklusioner, bd. IV om Enevældens skattehistorie deler forløbet op i tre dele af varierende længde, som derefter analyseres hver for sig under brug af samme treklang skatteforvaltningen, matrikuleringerne og skatter og skatteindtægter, bd. V holder sig strikte til kronologien, hvad bd. VI fsv. også gør, men skildringen af nutidens komplicerede skatteproblematik kræver en række frem- og tilbagepejlinger i det historiske forløb. Rent stilmæssigt kan der også konstateres forskelle. I bd. I og II er den livlige, fortællende stil fremherskende, ja man underholdes faktisk, med bd. III står vi med et specialiseret hovedværk, skåret til efter historisk-faglige kriterier, med bd. IV beriges vi med en skattehistorisk hånd- og grundbog med et sandt væld af leksikalsk information, med bd. V får vi en velskrevet fortælling, bygget op over dramaet omkring indkomstskattens meget besværlige fødsel, og sluttelig får vi med bd. VI en stedkendt vejviser gennem skattejungleens mange labyrinter, kommunikeret med forbilledlig klarhed og præcision.

Med al respekt for det store og kompetente analysearbejde, der her er præsteret, må det dog være tilladt at fremføre et par små anker. De seks bind handler

om det fælles begreb ”Dansk Skattehistorie”, men der savnes ikke desto mindre et samlende koncept. Kun en enkelt gang (bd. III, s. 25) meddeles en egentlig definition på skat, og den er oven i købet hentet fra vor tid. Begribeligvis handler hver enkelt bog fra første til sidste side om (direkte) skat, men hovedsaglig forstået og tolket som en række administrative procedurer, vedkommende myndighed på centralt resp. lokalt hold gør brug af for at få fremkaldt et heftigt begæret rådighedsbeløb. Den institutionelle historie, set i en politisk kontekst, ofres betydelig mere plads end skildringen af de sociale og økonomiske grundbetingelser for en så hårdhændet skatteudskrivning, som der også i ældre tid har været normen. I hvilket omfang har den til enhver tid praktiserede skatteudskrivning påvirket samfundsudviklingen, både positivt og negativt forstået, og tog man ved udformningen af ældre tiders skattepolitik tilbørligt hensyn hertil?

Retfærdigvis må hertil siges, at der i bd. III refereres til en lang historikerfejde om sammenhængen mellem skatter og udvikling, ”Det syttende århundredes krise”, og bd. VI har et kapitel om at være skatteyder i Danmark 1970-2005, men gennemgående opfattes skattetemaet som et udsnit af statsmagtens historie, og vel at mærke set ovenfra, ikke nedefra. Skattemagtens imperativ med andre ord. Dermed føles skildringen ofte for periodebestemt motiveret; det aktuelt gældende fortolkningsskema af en givet periode får også gyldighed for skatteproblematikken. Det er magtskolen inden for dansk historie, der her kommer til orde.

Desuden kunne man spørge, om der ikke burde have været etableret en

eller anden form for kobling mellem de direkte og de indirekte skatter, hvorved sammenhængen mellem de fem binds toldhistorie og de seks binds skattehistorie kunne være fremstået klarere. Selv om det begribeligvis havde krævet ekstra plads, ville det have skabt større klarhed over den samlede beskatning, om toldhistoriens vigtigste konklusioner var blevet indarbejdet i skattehistorien. Til gengæld kunne der i de fleste værker og ikke mindst bd. IV være sparet en del plads ved at samle en række lovleksikalske oplysninger i en skematisk oversigt.

Set på baggrund af det væld af informationer, vi er blevet beriget med gennem de seks bind skattehistorie, virker det måske malplaceret at bede om mere, men anmelderen savner faktisk lidt klarere besked om den lidt anspændte dialog mellem økonomisk-politiske behov på den ene side og skatteyderens evne og vilje til at efterkomme kravene til ham på den anden. Selv en nok så forstenet enevælde har behov for borgernes opbakning, og de få notitser, der meddeles om f. eks. 1500- og 1600-tallets motiveringer for at udskrive nok en skat, hvæsser appetitten på en kildekritisk dybtboende analyse af de anvendte begrundelser. Når Christian IV ligefrem må ty til undskyldninger for at vælte endnu flere skatter over på sine undersåtter, nærmer vi os en moderne tidsalder.

Læs de mange sider selv og bliv klogere på skattehistorien! Og man skal ikke lade sig skræmme af de mange fremmedord. I næsten alle bind findes en ordforklaring, og som skatteyder forstår man uden videre det meste. På godt og ondt.

Sophus Waldemar Rasmussen

Krydstoldsassistent og strandkontrollør samt meget andet

af Anders Monrad Møller

Som strandkontrollør og telegrafbestyrer i Udbyhøj skrev Sophus Waldemar Rasmussen - SWR - fra 1896 og til sin død i 1905 nogle omfattende erindringer, som nylig er blevet udgivet i to bind på i alt 700 sider. Han fortæller her om sin slægt og forældrenes etablering i

Ringkøbing, hvor han kom til verden i 1829.

Faderen var en falleret klæde- og silkekræmmer, som siden forsøgte sig som tournéskuespiller. Hans teaterselskab gjorde holdt i Ringkøbing, hvor han blev hængende som en art forlystelsesråd. En behjertet amtmænd fik skaffet ham og hans familie en nødtørftig levevej som told- og konsumtionsbejant, og derfor voksede hans børn op i Ringkøbing.

Sønnen Sophus var fra naturens hånd udstyret med en forbløffende god hukommelse, en højt udviklet iagttagelsesevne og forstod at udtrykke sig levende og muntert på et frisk og fortrinligt dansk. Blandt andet lagde han i erindringerne ikke skjul på faderens noget sølle karriereforløb, og bevidstheden herom bevirkede helt tydeligt, at han var fast besluttet på, at det ikke skulle gå ham selv ligeså. Så Sophus gik derfor meget målrettet gennem sin ret eventyrlige tilværelse.

I første omgang blev han som ung rigtig "faglært" Holmens matros og oplevede mangt og meget spændende som tjenstgørende på vagtskibet på Elben ved Altona og om bord på Gefion under den ulykkelige affære ved Eckernförde. Efter fangenskab var han i 1850 på en kanonbåd ved Vesterhavssøerne. Siden blev han reserveløjtnant og i 1864 chef

på en kanonjolle kaptajn Hammers eskadre – igen oplevede han mangt og meget spændende ved Fanø og Føhr. For ikke at tale om hans civile karriere til søs, først som matros, siden styrmand. Han var i Vestindien, ved Færøerne og Island og i Vardø i det nordligste Norge. SWRs mange oplevelser som sømand er umulige at sammenfatte på få linier, men læs ham selv.

Hans berøring med Krydstoldvæsenet skyldtes lidt af en strøtanke. Han fandt pludselig, at det da var en mulighed, hans far var jo tolder, og chefen for dette ”væsen” var en af hans tidligere overordnede i flåden, så han opsøgte ham bare og gav udtryk for sin interesse. Og så en dag, da han var på vej fra Nordsøen til det nordligste Sverige i Norrbotten og passerede København, erfarede han, at der var en plads til ham, hvilket passede med hans forventede tilbagekomst.

Den første oktober 1858 tiltrådte han da tjenesten som krydsbetjent på krydsfartøj N°6, der havde distrikt mellem Als og Ærø og de sydfynske småøer. På den allerførste dag var ”vigilancen”, vagtjenesten mærkeligt nok til lands ved Korshavn. De var bevæbnede, og det gik da op for ham, at det ikke var smuglere, men harer til kabyssen, denne udflugt gjaldt. I det hele taget skulle der skaffes så mange naturalietilskud som muligt, hvorved besætningen kunne spare op af kostpengene. For der var ikke noget at lave på en sådan bæltstation, som havde andre toldkrydsere i funktion på stationer både mod nord og syd. Der var kort sagt intet som helst at bestille, så de beskæftigede sig selv så fornuftigt, som de kunne.

De følgende år gjorde han tjeneste på Københavns Rhed, og her var den store

smugleritid forbi med de omfattende lyssky leverancer til Skåne, som der for en stor del var blevet set igennem fingre med, fordi byens grosserere tjente så dejligt mange penge på denne handel. Men det måtte ikke foregå for groft og for åbenlyst, så måtte man sætte foden hårdt ned og sige stop. Derfor var der noget at berette om, også for Sophus, som sugede til sig. Selv oplevede han et par muntre hændelser, morsomst da han og hans overordnede, krydstoldassistent Larsen, en dejlig sommerdag sad på dækket og spillede skak. SWR blev sat mat, og øjeblikkelig rejste Larsen sig og sagde, at de skulle over for at se på den skønnert dér. Og ganske rigtigt, krydstoldassistentens argusøje havde lige så stille under skakspillet fået indtryk af noget, der ikke var, som det burde være. Og manden havde ret, der blev opklaret et forholdsvis uskyldigt lille smugleri.

Værre var det med den større sag, hvor en brændevinsbrænder Bjørnstrup havde alt for stort held med sig. Også da hans sag kom for domstolen. SWRs retsbevidsthed havde det ikke godt med, at grossererens slap af krogen og klarede frisag, mens den blakkede svensker, der havde udført det grove arbejde, fik en stor bøde og hans båd blev konfiskeret.

Krydstjenesten blev i denne omgang afbrudt af uddannelsen til søløjtnant af reserven, men i 1862 vendte han tilbage og gjorde først tjeneste i Storebælt, siden som konstitueret krydsassistent i farvandet mellem Assens og Aabenraa. Denne konstitution var et sikkert skridt til den eftertragtede faste ansættelse med pension. Og denne fulgte da også snart – det var faktisk lidt af et springavance ment for hans vedkommende. I 1863 førte han Krydsfartøj N° 20 i Grønsund med

Stubbekøbing som udgangspunkt, så derhen flyttede han med konen Caroline og deres to små børn. Beretningen om hans forlovelse og giftermål er en historie for sig, for Sophus havde også romantiske strenger at slå på. Læs selv.

Igen kom en afbrydelse i 1864, da SWR med megen stolthed førte sin kanonjolle Barsø, men knap var han vendt hjem fra endnu et krigsfangenskab, før han kom i funktion i Århusbugten, igen i Grønsund og en tid også på Storebælt. Overalt, hvor han kom frem, stiftede han spændende bekendtskaber. SWR må have haft et vindende væsen, for han var overalt i stand til at begå sig blandt både høj og lav, men med stigende selvbevidsthed, for stolt var han med rette over det ridderkors, som han fået for sin rolle i nogle spektakulære træfninger i Vadehavet. I den almindelige historiske bevidsthed tænker man altid på slaget ved Helgoland, når det gælder begivenhederne til søs i 1864. Men man bliver klogere efter at have læst SWR.

Når en sømand går i land, har det som regel flere grunde, således også i dette tilfælde. Når man ikke mere er helt ung, bliver det mindre tillokkende at rakke rundt i de lunefulde danske farvande og lade sig plage af vind og vejr, hvor hyggeligt det end kunne være for SWR at dispensere ved at gå i land og lade sig beværte af rare mennesker på steder, hvor kødgydernes indhold var af høj kvalitet. Og så var der det naturlige hensyn til familien og bevidstheden om at kunne følge sine børns opvækst på tæt hold og hver nat sove i sin egen rare, lune seng.

SWR søgte og fik i 1871 stillingen i Lilleheden, d.v.s. det sted, der siden skulle blive nok så kendt som Hirtshals. Han

havde haft den vrangforestilling, at han nu bosatte sig i en udørk, men han – og læseren – skulle hurtigt blive klogere. Der viste sig at være mange spændende mennesker at stifte bekendtskab med og rigeligt at rive i. Eller man kunne måske vende det om og sige, at hvor SWR dukkede op, skete der hurtigt noget. Han blev en brændende tilhænger af havnebyggeri og var personligt med ved de første konkrete tiltag til havnen ved Hirtshals. Der var nogle ”hyggelige” strandinger, hyggelige for så vidt som de foregik uden tab af menneskeliv, og han var med til at sætte skub i oprettelsen af telegrafstationer i tilknytning til fyrtårnene både ved Skagen og Lilleheden.

SWR var dygtig i det praktiske, som det kan ses af den muntre historie om reparationen af et telegrafkabel, som gjorde både ham og en strandet svensk koffardikaptajn søsyge ombord i en lille jolle. Han udnyttede sine talegaver i gode sagers tjeneste, og han optrådte på tryk i havneagitationen og blev en kendt person i det nordligste af Nørrejylland.

I dagbogen tager man afsked med SWR, da han en af de første dage i januar 1875 med hest og vogn, flyttelæs, kone og børn er på vej ad landevejen mod sydvest til Lønstrup, hvor han skulle tiltræde sin nye stilling med bopæl i Lønstrup Møllehus. Men inden da kørte han i grøften. Det gik dog så gelinde, at den yngste Caroline ikke engang vågnede. Det gjorde hun så, da hun blev samlet op og lille Caroline spurgte så, om de nu var hjemme? ”Nej, Far har væltet os”, svarede den ældste Caroline. Men Sophus blev meget arrig og brummede.

Familien nåede dog i god behold frem til det nye hjem, og om denne køretur skrev SWR godt 30 år senere, den 23.

maj 1905. Samme dags aften døde han et kvarter over otte ifølge datterens tilskrift. Man havde gerne hørt hans egen beretning om de sidste tre årtier ad hans brogede tilværelse, men er under alle omstændigheder glad for at have gjort hans sympatiske bekendtskab. Denne talentfulde skribent vil med garanti komme til at stå som en klassiker i sin genre. Læs ham.

Sophus Waldemar Rasmussen: Livserindringer – til orlogs, på koffardifart og i Toldvæsenets tjeneste ved Anders Monrad Møller I-II, Maritim Kontakt 30-31, Kbh. 2008. Nærmere oplysninger ses på www.maritimkontakt.dk og bøgerne ekspederes fra Maritim Kontakt, Dyvekes Allé 6, 2300 Kbh. S.

Indholdsfortegnelse

Hans Jørgen Hinrup:

Mærkede kort s. 69

P.E. Wørmer:

Spredte erindringer fra
det skattemæssige opgør s. 82

Kaj A. Højbøge:

Beretning om dagligdagen
som toldelev for 60 år siden s. 93

Benjamin Asmussen:

Tolden i Sundet s. 97

Erik Helmer Pedersen:

Samlet anmeldelse af
Dansk Skattehistorie s. 100

Anders Monrad Møller:

Sofus Waldemar Rasmussen s. 116